

העמק דבר לפרשת לך לך

פרק יב

פרק יב, א

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-אַבְרָם לֵךְ-לְךָ מֵאֶרֶץ וּמְמֹלַדְתֶּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָרְאַנִי:

לך לך. פירש רש"י להנאתך ולטובתך. והרמב"ן הקשה מכמה קראי דמצוי זה הלשון.

ואני תמה דמה לנו למרחקים, הרי גם בעקידה כתיב **לך לך**. אבל כוונת רש"י דבכל מקום משמעו שיהא בודד במועדו, ואין לזרים אתו, ועל זה שייך לשון לך לעצמך. והכי מפרשת הגמרא במה דכתיב וספרה לה - לעצמה. פירוש שאינה צריכה להראות לחברותיה אלא היא נאמנת. וכן היה בעקידה שאברהם היה הולך בודד במחשבתו, אפילו הנערים שהלכו עמו לא ידעו דבר. מה שאין כן כאן שהיה בפרסום רב, ובכל דרכו הוסיף לקחת לבות בני אדם להלוך עמו, כדי לעמוד באמונתו לשם ה'. ומשום הכי פירש **לך – להנאתך**. ועיין עוד מה שכתבתי בספר שמות ל"ד כ"ז.

מארצך וממולדתך ומבית אביך. להפך היה ראוי לכתוב, תחלה ילך מבית אביו ואח"כ ממולדתו ואח"כ מארצו. אלא נותן להבין בזה אזהרה על שכחת הלב, שיסיע דעתו מהם ומהמונם, ותחלה נשכח ארצו ואח"כ מולדתו ואח"כ בית אביו. ולזה כוונו חז"ל במדרש רבה במה שאמרו הדא הוא דכתיב שכחי עמך ובית אביך. זה מצאתי. ועיין עוד להלן כ"ב ב'.

אל הארץ אשר אראך. אין הכונה על ארץ הכנעני בכלל, שהרי כבר ידע מסגולת הארץ ונכסף אליה, כדכתיב לעיל ללכת ארצה כנען. אלא הפירוש, באותו ארץ גם כן יראהו לאיזה צד יפנה, וכלשון אל ארץ המריה. הרי בתוך כלל א"י נפרטו חלוקת השמות וכאשר יבואר. ואין פירוש **אשר אראך** שיגידו לו ממש. אלא כמו דכתיב על אחד ההרים אשר אמר אליך, ולא היה מאמר מפורש ורק ראה ענן קשור עליו. כך הפירוש כאן, שהראהו להיכן יהיו הליכותיו.

פרק יב, ב

ב וְאַעֲשֶׂךָ לְגוֹי גָדוֹל וְאַבְרָכְךָ וְאַגְדְּלֶה שְׁמִי וְהָיָה בְרָכָה:

ואעשך לגוי גדול. לעת עתה עוד לא נתבשר על הבנים עד מאמר השני. ועל זה בנה מזבח. אבל כאן אפשר לפרש שיהיה לגוי על ידי שיתקבצו אליו אנשים רבים, והוא יהא אב להם באמונה המיוחדת לו נקראת על שמו.

ואברכך. בכל טוב והצלחה.

ואגדלה שמך. אפילו מי שלא יהיה באמונתו לעבוד את ה' המיוחד. לא יהיה כמו שארי אמונות שונות דכל כת מבזה ומכחישה ומקטינה אמונה השניה. אבל לא כן תהיה אמונת אברם, דאפילו מי שלא ירצה לעמוד באמונתו, ידע ויבין כי אמונת אברם לאל עליון גדולה, אלא שטעונה פרישות מתאוה וכדומה שלא הכל נתרצו לכך. וא"כ נתגדל בזה שמו של אברם, שזכה לאמונה ועבודת אל עליון.

והיה ברכה. שיבואו בני אדם להתברך ממך. כמו היום דאיתא בבבא בתרא (קטז,א) מי שיש לו חולה בתוך ביתו ילך אצל חכם. מכל שכן אברהם שהיו מרגלית תלויה בצוארו וכו', והיינו שהייתה תפלתו זכה ומקובלת. ועיין כ"ד א'.

פרק יב, ד

ד וַיִּלְךְ אַבְרָם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהֵי ה' וַיִּלְךְ אֵתוֹ לוֹט וְאַבְרָם בֶּן-חַמֶּשׁ שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מִחָרָן:

כאשר דבר אליו ה'. אי אפשר לפרש כמו שדבר, שהרי בפסוק הסמוך פורש הכתוב יותר. ותו, למאי כתיב וילך אתו לוט הא מפורש בסמוך לוט בכלל כל הנפש. אלא משמעות **כאשר דבר** - תיכף ומיד כשדבר, ולא המתין על הכנה הדרושה לזה. וכדי שלא יהיו לו עכובים ממכירת הנחלאות וכדומה, יצא תיכף ומיד, ולוט הלך עמו, והניח אשתו ושאר בני ביתו בעיר עד שמכרו הכל. והוא נתעכב מעט בדרך. ומאחר שכבר יצא מעירו והחזיק בדרך, ראו אנשיו להכין הכל, ובאו כולם אצלו, ואז כתיב -

פרק יב, ה

ה וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת-שָׂרִי אִשְׁתּוֹ וְאֶת-לוֹט בֶּן-אָחִיו וְאֶת-כָּל-רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכְשׁוּ וְאֶת-הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר-עָשׂוּ בְּחָרָן וַיֵּצְאוּ לְלֶכֶת אַרְצָה כְּנָעַן:

ויקח אברם. אז היה אברם בראש הנוסעים וכל הטפלים עמו. כמה שכתבתי להלן י"ג ג' וילך למסעיו שהלך לאט לאט לפי הכבודה שעמו. כן היה כאן, אחר שהחזיק בדרך וידע שלא יהיה לו מניעה מגוף הליכה, שוב ראה לחוש לאבידת הממון וכל היקום, אף על גב שהוא נגד הזריזות לגמר המצווה, מכל מקום גם שמירת נכסים הוא עניין ראוי לחוש. וכמה שכתבתי בספר דברים ג' י"ט שאמר משה רבינו שראוי לעשות דבר שאינו הגון במדת דרך ארץ בשביל שמירת הנכסים. מה שאין כן בתחילה, שהיה משער שאם היה מתעכב בשביל שמירת הנכסים הייתה יכולה להיות מניעה לעיקר הליכה, על כן הוחלט אצלו לצאת תיכף ומיד ויעבור עליו מה. וזה כלל גדול מה שיש ללמוד בדרך המצות. ועיין עוד להלן י"ג ג' ול"ג י"ז.

פרק יב, ו

עד מקום שכם. עוד לא היה העיר באותו מקום, משום הכי כתיב מקום שכם. ועיין להלן ל"ג י"ח מה שכתבתי.

והכנעני אז בארץ. היה הולך וכובש א"י. רש"י. וידיעה זו לכאן באה, ללמדנו דמורה הלז, אף על גב שלא היה מזרע הכנעני, מכל מקום הרי הוא בכלל כנעני מחמת שהכנעני כבש הארץ והכל יקראו על שמו. תדע, שהרי אמר אברהם לעבדו לא תקח אשה מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בארצו, והרי היו הרבה מבני שם בא"י, ומלכי צדק היה שמה, ולמה לו לילך לחרן. אלא כל יושבי ארצו נשתעבדו אליו והרי הם בכלל כנענים, זולת אברהם שלא נשתעבד. וה' היה עמו.

פרק יב, ז

ז וַיֵּרָא ה' אֶל-אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזַרְעֲךָ אֲתָן אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת וַיִּבְנוּ שָׁם מִזְבְּחַ לַה' הַנִּרְאָה אֵלָיו: וירא ה' וגו'. אבל באמירה ראשונה לא נתראה אליו ה'. כי אם שמע דברו. והוא משום שלא היה המקום ראוי לגלוי שכינה. ולא לעבודת הקרבנות עד שבא לא"י. וכדתניא במכילתא ריש פרשת בא עד שלא נבחרה ירושלים הייתה כל א"י ראויה למזבח. וזהו דמסיים הפסוק ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו. וידע מזה שנראה אליו, שהמקום מוכשר לעבודת מזבח.

פרק יב, ח

ח וַיַּעֲתַק מִשָּׁם הַהָרָה מִקְדָּם לְבֵית-אֵל וַיֵּט אֶתְהָלָה בֵּית-אֵל מִיָּם וְהָעִי מִקְדָּם וַיִּבְנוּ-שָׁם מִזְבְּחַ לַיהוָה וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה':

ויעתק משם ההרה וגו'. גם הליכה זו הייתה בכלל אשר אראך, שראה ברוח הקודש כי יש לו לילך לשם, שהראהו הקב"ה שאותו מקום נדרש להקדים תפלה לצרה. וכדאיתא בסנהדרין (מד,ב) אלמלא הקדים אברהם אבינו תפלה בין בית אל ובין העיר לא נשתייר וכו'. **ויקרא בשם ה'.** תרגם אונקלוס וצלי בשמא דה'. והיינו כדאיתא בגמרא הנ"ל. ואי אפשר לפרש שקרא קרבנות המזבח בשם ה'. כאשר יבואר להלן י"ג ד'.

פרק יב פסוק ט

ט וַיִּסַּע אַבְרָם הַלֹּךְ וְנִסְוֵעַ הַנְּגִבָה:

ויסע אברם וגו'. חזר וראה שנגבה הוא יותר מסוגל לעבודת קרבנות, ומכל שכן לתורה. שהיה אברהם אבינו עמוס בשקידה כמבואר להלן י"ז בדברינו. וכבר ראה גם משה רבינו שדרום א"י מסוגל יותר לתורה כמה שכתבתי בספר דברים ג, כג ולב, כג. וכך ראה אברהם, וכל זה הוא בכלל אל הארץ אשר אראך. ועיין עוד להלן י"ג, א.

פרק יב, י

י וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרָיִמָה לְגִוּר שָׁם כִּי-כָבֵד הָרָעַב בְּאֶרֶץ:

כי כבד הרעב בארץ. כפל הכתוב להודיע שכל עוד שהיה אפשר להשתדל למכור רכושו ולבטוח בה', עשה, עד שמכל מקום כבד עליו הרעב, אז קיים בעצמו **רעב בעיר פזר רגליך**

כדאיתא בפרק הכונס. והיה בזה נסיון לאברהם אבינו שלא הקפיד, אלא הבין שכך הוא עצת ה' ורצונו. ולא כהרמב"ן ז"ל שכתב שחטא במה שיצא, שהיה לו לבטוח בה'. דודאי בטח כל האפשר, אבל כך עלה במחשבה לפניו ית'.

ואין לתמוה על שהגיע הרעב לכלל המדינה בשביל איזה תכלית לאברהם וזרעו, שודאי כך הוא המדה, אחר שתכלית העולם הוא בשביל אותו צדיק, והיינו דאיתא ביבמות ס"ג אין פורענות באה לעולם אלא בשביל ישראל וכו'. ועיין עוד להלן כ"ו א' מה שכתבתי, שעיקר הרעב לא היה בשביל נסיון אלא לתכלית אחר. ורק ממילא היה בזה נסיון.

פרק יב, יא

יא וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִקְרִיב לְבוֹא מִצְרַיִם וַיֹּאמֶר אֶל-שָׂרֵי אֲשֶׁתוֹ הִנֵּה-נָא יָדַעְתִּי כִּי אִשָּׁה יִפְת־מְרָאָה אָתָּה:

לבוא מצרימה. בהיותו הולך אל הארץ שראה ברוח הקודש ונכלל בדבר ה' אל הארץ אשר אראך. היה בטוח בדבר ה' ומקללך אאר. ומכל שכן מי שיגע באשתו. ואין לך קללה יותר מזה. אבל בהיותו הולך למצרים או אפילו יושב בארץ פלשתים, לא היה מובטח בפירוש. היה ירא מסכנת נפשות. ואם ירצה הקב"ה להשגיח עליו גם פה הלא יכול להציל את שרה מעבירה גם באמרו אחותי היא. וכאשר באמת כן היה, ויותר מבואר בזוה"ק סוף פרשת תזריע שראה מלאך הולך לשמור את שרה. ודקדקו ז"ל מלשון למען ייטב לי ולא אמר ייטיבו לי, אלא קאי על המלאך, ורק ירא מסכנת נפשו. והא שלא ירא בהיותו בחברון, הוא משום שהיה בחברת ענר אשכל וממרא והיו שומרים אליו. וגם זה דלא כהרמב"ן ז"ל שהשיא על אברהם אבינו עון אשמה בזה.

פרק יב, יב

יב וְהָיָה כִּי-יָרְאוּ אֹתְךָ הַמִּצְרַיִם וַאֲמָרוּ אֲשֶׁתוֹ זֹאת וְהָרְגוּ אֹתִי וְאֵתְךָ יַחֲיוּ:

ואתך יחיו. הוא צרה לה כמו שאותי ימיתו. וברור שטוב היה לשרה המוותה מחיים, אם היו ממיתים את אברהם אבינו. אבל לא ימיתו אותך אלא ישתדלו עוד להחיות אותך שלא תמותי מצער ויגון.

פרק יב, יג

יג אֲמָרִי-נָא אֲחֹתִי אָתָּה לְמַעַן יִיטַב-לִי בְּעַבְדְּךָ וְחַיְתָה נְפָשִׁי בְּגִלְגָּלְךָ:

בעבורך. כדי שיהיה טובתך כמה שכתבתי לעיל ג' י"ז. כי בהיות טוב לי אשתדל בעת מצוא להצילך מעון, מה שאין כן כשאמות, מי ישתדל בשבילך.

וחיתה נפשי. הוא יותר מטוב, כמה שכתבתי בספר שמות א', ט"ז בדקדוק הלשון וחיה.

בגללך. שיהא נגלל הסיבה אודותך עד שאתעשר ברוב עושר והון.

פרק יב, יד

יד וַיְהִי כְּבוֹא אַבְרָם מִצְרָיִמָה וַיֵּרְאוּ הַמִּצְרִיִּים אֶת-הָאִשָּׁה כִּי-יָפָה הִוא מְאֹד:

כי יפה היא מאד. הוא מיותר, והרי כבר כתיב כי אשה יפת מראה את. אלא הוא התחלת ספור הנס. שראו אותה כי אינה טובת מראה לבד, אלא יפה היא מאד, עד שהשכילו שאין יפה כמותה ראויה להם, אלא למלך לבדו, כמו כל דבר נפלא. ובזה נפטרה מהמון רב וגם הוסב טובת אברהם.

פרק יב, טז

טז וּלְאַבְרָם הִיטִיב בְּעִבְרָה וַיְהִי-לוֹ צֶאֱן-וַנְּבָקָר וַחֲמָרִים וְעֶבְדִּים וּשְׁפָחוֹת וְאֶתְנַת וְגַמְלִים:

ולאברהם היטיב בעבורה. לטובתה היינו לכבודה, שאין כבוד לאשת מלך שיהיה לה אח הדיוט. ע"ע עשהו לראש ולשר וגדול במדינה.

ויהי לו וגו'. לא כתיב שנתן לו פרעה. אלא ויהי לו. אחר שנתמנה לשר וגדול ממילא השיג עושר רב. וגם כי היה לו מקום להתגדר בחכמתו הרחבה מני ים, עד שכולם שחרו פניו במנחות.

פרק יב, יז

יז וַיִּנְגַע ה' אֶת-פְּרֻעַה נְגָעִים גְּדֹלִים וְאֶת-בֵּיתוֹ עַל-דְּבַר שְׂרֵי אִשְׁתֵּי אַבְרָם:

אשת אברהם. הוא מיותר, וכי בשביל שרה זכותה לא היה כדאי לנס?

אכן אומר לך כלל תבין אותו בכל פרשיות הבאות בספר הישר של אברהם יצחק ויעקב, שבא ללמדנו כח שלשה עמודי ההשגחה הפרטית – תורה, ועבודה וגמילות חסדים, וכל אחד מהם הוא סגולה להשגחה בפרט אחד. היינו תורה נקראת חרב, וכמו דכתיב חגור חרבך על ירך וגו' ופירשו בשבת דף ס' ההוא בדברי תורה כתיב. והוא בא להיות כלי מלחמה לנושאי נגד כל מיני מלחמה. הן מלחמת תנופה או מלחמת יצה"ר או מלחמת חולאים ומוסרים כאשר יבואר עוד להלן כ"ו ה', שעל כן נקראת התורה משמרת שהיא השמירה מכל רע. עבודה מביאה פרנסה לעולם וכמו שכתבנו לעיל ב' ה' ולהלן ט"ט ט' ובכמה מקומות. גמילות חסדים נוצר שלום כמו שנתבאר ריש פרשת נח ב'הרחב דבר'. ובכמה מקומות.

והנה עוד יבואר (דברים ה' ב') שהקב"ה מתנהג בהשגחתו בשני אופנים. פעם בדרך הטבע ובשימת עין להסב הטבע למרכז הרצון. ופעם בדרך תפארת למעלה מן הטבע ממש. וזה תלוי בכח המקבל, באותו פנים שהאדם מתהלך לפני ה' כך ההשגחה מבטת עליו באלו הפנים.

מעתה יש לדעת עוד דאף על גב שהאבות שלשתם עסקו בשלשה עמודי השגחה אלו, מכל מקום כל אחד מהם הצטיין בעמוד אחד.

אברהם בתורה שהוא הראשון שהחל להיות עמל בשקידתה, כאשר יבואר בפסוק וישמור משמרתו. וכדאיתא בעבודה זרה (ט,א) דשני אלפים תורה התחלתו מעת שהיה אברהם

אבינו בן נ"ב. שנה, ואיתא במדרש רבה שהיה בכל לילה יושב והוגה ומעיין עד שהיו כליותיו נובעות תורה. ומשום הכי אף על גב שהיה מושגח בפרנסה ובשלוה ובכבוד, מכל מקום כל הספורים באו שבא בכח החרב של תורה להכות כל קמיו בדרך נפלאה.

יצחק הצטיין בעבודה שהיה עולה תמה. ובילקוט פרשת שלח איתא שהיה יצחק שקוע תמיד בתפלה שהיא במקום עבודה. על כן באו כל הספורים שהצטיין ההשגחה עליו בפרנסה כאשר יבואר.

יעקב הצטיין בגמילות חסדים למעלה מטבע האדם כמו באופן שמירת צאן לבן. ועוד יבואר במקומו. על כן הצטיין ההשגחה עליו בנצירת שלום למעלה מן הטבע. ועיין בספר שמות ג' ו' עוד בזה הרבה.

וחז"ל ראו והתבוננו על כל זה ואמרו בפסחים דף פ"ח דאברהם אבינו קרא להר הבית מקום השגחתו ית' הר, ויצחק קראו שדה, ויעקב קראו בית. היינו משום דאברהם אבינו ראה משם השגחה במלחמה על כן המשילו להר שהוא מסוגל לניצוח כמה שכתבתי (דברים ל"ג י"ט). ויצחק ראה משם שפע פרנסה, על כן כנהו בשם שדה. ויעקב כנהו בשם בית שהוא הגורם לשלום לדרים בו יחד.

(הרחב דבר: והנה הראשונים ז"ל התעוררו על שלא נתפרש בתורה נס נפלא של אור כשדים. ועיין רמב"ן סוף פרשת נח. אבל בדברינו יבואר שהוא משום שהיה עוד קודם שלמד תורה. ומשום הכי לא היה ככל הנסים שהיה עמו להכות אויביו, אלא שהוא לבדו ניצל. וא"כ אינו מדרך כונת התורה בספר הישר. וכל זה מבואר בבראשית רבה פרשת לך לך. אחות לנו קטנה וכל העניין. ופירשו שבשעה שהפיל נמרוד את אברהם לכבשן האש אמר הקב"ה למלאכי השרת, אחות לנו זה אברם שאיחה את כל באי העולם כו'. קטנה, שהיה עדיין קטן. ושדים אין לה, שלא היה לו ממי ללמוד תורה. מה נעשה לאחותנו ביום שידבר בה, ביום שגזר נמרוד כו'. אמר הקב"ה אם חומה היא, אם מעמיד דברים כחומה, יבנה עליה. אמר אברהם אני חומה ושדי כמגדלות, אלו חנניה מישאל ועזריה. והדבר פלא. מה איכפת לן שהיה קטן בלא רב. אחר שהיה צדיק גדול. ומאי ושדי כמגדלות. אבל העניין, באשר המעשה היה בעוד אברם קטן ולא למד תורה כי לא היה לו רב. על כן היה קשה להצילו ומכל מקום ניצל אבל לא כחנניה מישאל ועזריה שנשרפו ד' אומות כדאיתא בפרק חלק. והטעם משום שהיה להם זכות תורה, וזהו דברו אני חומה - המגין רק על הנסתרים בו, ושדי כמגדלות - שנלחמים ממנו למרוק.)

כל זה יבואר עוד בכל עניין וספור ברצות ה'. ונשוב לפסוק שאנו עומדים. דבשביל שרה היה אפשר להציל בלי נגעים, אבל בשביל שהייתה אשת אברם בא המלאך בנגעים להכות.

פרק יב, יח

יח וַיִּקְרָא פְּרָעָה לְאַבְרָם וַיֹּאמֶר מַה-זֹּאת עָשִׂיתָ לִּי לָמָּה לֹא-הִגַּדְתָּ לִּי כִּי אֶשְׁתָּךְ הוּא:
עשית לי למה לא הגדת לי. דייק לי דהיית צודק להסתיר מן המון הרב, אבל כשהיא אצלי ביחוד, ואין דרך מלך לעשות עוול, היה לך לגלות את אזני.

פרק יב, יט

יט לָמָּה אָמַרְתָּ אֲחֹתִי הוּא וְאָקַח אֹתָהּ לִי לְאִשָּׁה וְעַתָּה הִנֵּה אֶשְׁתְּךָ קַח וְלָךְ:
למה אמרת אחתי היא ואקח וגו'. עוד התרעם עליו, דלא רק בשביל יפיה לקחה, אלא בשביל שהיא אחותו. והיה לו לכבוד להתחתן וליקח אחות חכם גדול ונעלה. ועתה כשאינו כן, אינו רוצה בה. ולא היה באמת לאברם מה להשיב כמו שהשיב לאבימלך, ויבואר שם.

פרק יב, כ

כ וַיֵּצֵאוּ עִלְיוֹ פְּרָעָה אֲנָשִׁים וַיִּשְׁלְחוּ אֹתוֹ וְאֶת-אִשְׁתּוֹ וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר-לוֹ:
ואת כל אשר לו. כל מה שקבל בשכר חכמתו הרי הוא שלו. וכמה שכתבתי לעיל.

פרק יג**פרק יג, א**

א וַיַּעַל אַבְרָם מִמְצָרַיִם הוּא וְאִשְׁתּוֹ וְכָל-אֲשֶׁר-לוֹ וְלוֹט עִמּוֹ הַנְּגֻבָה:
הנגבה. פירש רש"י לדרומה של א"י. משום דבאמת ההולך ממצרים לא"י הולך מדרום לצפון כמבואר בגבולי א"י בפרשת מסעי. דדרומה של א"י נוגע לנחלה מצרים. אלא כפירוש רש"י. והא שפירש הכתוב שהלך לדרומה של א"י. ללמדנו שנכסף לשוב למקום הזה ביחוד, שמוצלח לתורה. כמה שכתבתי לעיל.

פרק יג, ג

ג וַיֵּלֶךְ לְמִסְעָיו מִנְּגֻב וְעַד-בֵּית-אֵל עַד-הַמְּקוֹם אֲשֶׁר-הָיָה שָׁם אָהֳלָה בְּתַחֲלָה בֵּין בֵּית-אֵל וּבֵין הָעֵי:

וילך למסעיו מנגב ועד בית אל. משעה שהגיע לנגב א"י. אלא שרצה אח"כ להגיע לבית אל מקום המזבח, השתהה בדרך למסעיו של המרעה לפי המקנה כמה שכתב הספורנו. מה שאין כן עד שהגיע לנגב והיה עליו מצות עשה לשוב לא"י. וגם כי נכסף לשאוף רוח התורה שאין קץ לאהבתה, כמו שאמרו במדרש רבה שה"ש על הפסוק אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה וגו', אם יתן איש הון ביתו באהבת התורה שאהב ר' יוחנן, שמכר כל נכסיו כדי ללמוד תורה וכו'. כך היה אברהם אבינו כשביקש לשאוף רוח הנגבה. לא המתין על המקנה על כל

אשר לו, ועזב אותם ביד אנשיו. אבל אחר שבא לשם, ואח"כ רצה לילך לבית אל למקום המזבח, שהיה מסוגל אז שם יותר לקרוא בשם ה', באשר היה בין שני כרכים, מכל מקום לא היה הדבר נחוץ כל כך, על כן חש לשמירת המקנה והלך למסעיו. ושמירת הנכסים דוחה על פי דין כמה מדות חסידות, כמה שכתבתי לעיל (יב,ה) ולהלן (לג,ז) ובספר דברים (ג,ט). אלא שנצרך לזה משקל טוב ומדויק.

בתחלה. תחלת קביעת אהלים היה שם, דבשכם לא קבע אוהל כלל.

פרק יג, ד

ד אֶל-מְקוֹם הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר-עָשָׂה שָׁם בְּרֵאשִׁיטָה וַיִּקְרָא שָׁם אֲבָרָם בְּשֵׁם ה':

בראשונה. בפעם הראשונה שהיה באותו מקום. אבל לא היה תחלה למזבחות, שהרי עשה גם בשכם.

ויקרא שם אברם. מכאן מבואר משמעות ויקרא בשם ה'. הוא שהקריא ופרסם שם ה'. שאין לפרש שקרא הקרבנות שעל המזבח בשם ה', וכדאיתא שלהי מנחות (קי,א). כל מקום שנאמר קרבן אמור ביו"ד ה"י כו', דא"כ קאי האי ויקרא בשם ה' על העבר שקרא אז. וא"כ הכי מיבעי לכתוב אשר עשה שם אברם בראשונה ויקרא בשם ה'. אלא הוא דבר בפני עצמו. דבשוב אברם לשם קרא גם כן בשם ה' בתפלה ובפרסום שמו וזכרו בפי הבריות.

פרק יג, ה

ה וְגַם-לְלוֹט הֶהָלַךְ אֶת-אֲבָרָם הִיָּה צֶאֱן-וַיִּבְקֶר וְאֵהָלִים:

ההלך את אברם וגו'. דכמו אברם הגיע לזה בשביל חכמתו, דכל אדם באו לשאול לו בעצה או בתפלה או דבר חכמה, כמה שכתבתי לעיל. כך היו נדרשים ללוט באשר הוא היה אמצעי בין אברם ובין הבאים לפניו, להגיד להם דעת אברם. ובשביל זה העניקוהו. וגם נתחכם יותר בזה האופן. והיינו דכתיב לעיל פסוק א' ולוט עמו, דבמשמעו מקורב יותר מלשון **אתו**, דכתיב לעיל י"ב ד'. וכמה שכתבתי בספר במדבר (יא,י"ז וכ"ב,כ'). והוא משום שעד כה היה לוט בתורת משרת פשוט, אבל במצרים הגיע לו להיות בתורת תלמיד המקבל.

פרק יג, ו

ו וְלֹא-נָשָׂא אֹתָם הָאָרֶץ לְשִׁבְתָּ יַחְדָּו פִּי-הִיָּה רְכוּשָׁם רַב וְלֹא יָכְלוּ לְשִׁבְתָּ יַחְדָּו:

ולא יכלו לשבת יחדו. הוא כפל לשון. ובא ללמדנו דלא משום שלא הספיקה מרעה הארץ לצאנם, כמו דכתיב להלן ל"ו ז' ולא יכלה ארץ מגוריהם לשאת אותם מפני מקניהם. אלא משום שהיו הטבעים רחוקים, ולא היה לוט לצוותא לאברם כי אם מרחוק, אבל יחדיו לא יכלו לשבת. ובאשר היה רכושם רב היו מוכרחים לפגוע זה בזה. והייתה פגישת למשא על אברם. ומכל מקום לא מצא אברם עדיין לב להגיד לו להפרד עד.

פרק יג, ז

ז וַיְהִי-רִיב בֵּין רַעֲי מִקְנֵה-אַבְרָם וּבֵין רַעֲי מִקְנֵה-לוֹט וְהַפְּרָזִי אֲזִי יוֹשֵׁב בְּאַרְצָא:

ויהי ריב. אירע מעשה שהיה לחרפה וחילול השם שהיה ריב בין הרועים. ותניא בספרי פרשת תצא כי יהיה ריב בין אנשים וגו' אם בן הכות הרשע. אין שלום יוצא מתוך מריבה. וכן הוא אומר ויהי ריב בין רעי וגו', מי גרם ללוט לפרוש מן הצדיק, הוי אומר זו מריבה. וכן הוא אומר ועמדו שני האנשים וגו', מי גרם לזה ללקות, הוי אומר זו מריבה. פירשו חז"ל דבן הכות הרשע הגיע עבור הריב, שדבר קשות כל כך עד שהתבוננו השופטים שראוי ללקות. וכך העניין בלוט שיצאו דברי מפי הרועים שאינם כדאי לשומען. [וכונת הספרי אין שלום יוצא מתוך מריבה. שזה אינו כתוכחה, דאיתא ברבא **פרשת** ראה שתוכחה מביאה לידי שלום ואהבה. אבל לא כן ריב].

והכנעני והפרזי אז ישב בארץ. והיה חלול ה' בדבר, שהרי ידעו גדולת וקדושת אברהם וביתו לשם ה'. וזה הגיע שלא יכול אברם לסבול עוד.

פרק יג, ח

ח וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל-לוֹט אֶל-נָא תְּהִי מְרִיבָה בֵּינִי וּבֵינְךָ וּבֵין רַעֲי וּבֵין רַעֲיָךָ כִּי-אֲנָשִׁים אַחִים אֲנַחְנוּ:

ביני ובינך. הסביר לו שאין לו עוד בטחון שלא יגיע הריב גם ביניהם, דפוטר מים ראשית מדון.

ובין רעי ובין רעיך. הוסיף לאמר דהריב בין הרועים גוע מהריב שביניהם בפרט אחד. שהמה לא ידברו עזות וקשות כהרועים שמדברים קשות.
כי אנשים אחים אנחנו. ואין נחת לכל אחד לשמוע בוז וקלון של אחיו.

פרק יג, ט

ט הלא כל-הארץ לפניך הפרד נא מעלי אם-השמאל ואימנה ואם-הימין ואשמאלה:

ואם השמאל ואימנה. הוא יתור דברים, והכי מיבעי: הפרד נא מעלי, אם לשמאל אם לימין. אלא חין ערכו של אברהם היה שלא להעמיס כל הטורח של הפרידה על לוט לבד, אלא על שניהם בשוה, זה לצד זה וזה לצד זה. ואמר, אם ירצה לוט לילך לצד שמאל, ילך הוא לצד ימין ואם ילך לימין הוא ישמאל. וכל כך היה חין דבריו עמו. שנתן לו הברירה לאיזה צד הוא יפרד. אבל לוט ראה שטוב לו ככר הירדן הרחק מאברהם, ושוב לא נצרך אברם לזוז ממקומו.

פרק יג, י

י וַיִּשְׂא-לוֹט אֶת-עֵינָיו וַיֵּרָא אֶת-כָּל-כַּפְר הַיַּרְדֵּן כִּי כָּלָה מִשְׁקָה לִפְנֵי שַׁחַת ה' אֶת-סָדֶם וְאֶת-עַמֶּרָה כִּנְגוּ-ה' כָּאֲרָץ מִצְרַיִם בְּאֶחָה צַעַר:

באכה צער. דסדום ועמרה היו כרכים. וידוע דברכרכים אין בנמצא כל כך גנות ופרדסים כמו בעיירות קטנות הסמוכות לכרך. והעירות הקטנות מספיקות מזון לכרך. וזהו משמעות באכה צער, דבשביל שהיתה עיר מצער של סדם ועמרה, היה שם כגן ה' כארץ מצרים.

פרק יג, יא

יא וַיִּבְחַר-לוֹ לֹט אֶת-כָּל-כַּפְרֵי הָיִרְדָן וַיֹּסֶע לֹט מִקְדָּם וַיִּפְרְדוּ אִישׁ מֵעַל אָחִיו: **ויסע לוט מקדם.** תרגם אונקלוס מלקדמין. דאי אפשר לומר ממזרח, דגם סדום היה במזרח א"י לדרומה כמבואר בגבול א"י בפרשת מסעי, אלא על כן מקדמונו של עולם. או פירושו נסע הוא תחלה לאברם. ואח"כ ויפרדו.

ויפרדו איש מעל אחיו. היו מתפרדים והולכים יותר איש מעל אחיו, דמתחלה לא היה רחוק כל כך מבית אל עד צוער, אבל משם נתפרדו הרחק. ומפרש המקרא:

פרק יג, יב

יב אַבְרָם יָשָׁב בְּאַרְץ-כְּנָעַן וְלוֹט יָשָׁב בְּעָרֵי הַכְּפָר וַיֵּאָהֵל עַד-סְדֹם: **אברם ישב בארץ כנען.** הלאה חברון ופלשתים, הוא רחוק הרבה מצוער. וגם לוט נתרחק והגיע עד סדום, שהוא רחוק יותר מבית אל.

פרק יג, יג

יג וְאַנְשֵׁי סְדֹם רְעִים וְחָטְאִים לֵה' מְאֹד: **רעים.** פירש"י בגופם. והוא דעת ר' יהודה בסנהדרין דף ק"ט, א והביאו ראייה מדכתיב ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת (לט, ט). שהיו שטופים בזימה כרש"י שם. דבכל מקום משמעות רע הוא בין אדם לחברו כמו שכתבתי לעיל פרשת נח(ו, ה). אלא רע הוא מזיק בגופו. והכי הפירוש בדברי יוסף שיעשה רעה גדולה לאדוניו, כי קנאת אשה חמת גבר. וע"ש מה שכתבתי בזה הפסוק. והכי נמי הפירוש רעים בגופם, נואפים עם אשת רעיהם, היזק בין אדם לחברו.

פרק יג, יד

יד וְה' אָמַר אֶל-אַבְרָם אַחֲרֵי הַפָּרֶד-לוֹט מֵעֵמוּ שָׂא-נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-אַתָּה שָׂם צַפְנָה וְנִגְבְּהָ וְקַדְמָה וְיָמָה:

אחרי הפרד לוט מעמו. דכבר נגזר שכר ללוט עבור שסייע את אברם בצאתו עמו מחרן שיהיה חלק ללוט מחלקו של אברם. אך אם לא היה נפרד ממנו כל ימי חייו, היה נוטל חלקו ממש בתוך הארץ, ולא היה אפשר לומר כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה. אבל עתה אחרי הפרדו מעמו, וישב בקצה א"י, נגזר שיהיה שכרו סמוך לגבול א"י ולא בא"י ממש, ומשום הכי נאמר לו עתה נבואה זו.

מן המקום אשר אתה שם. הוא מיותר. אכן לפי מה שפירשו חז"ל בברכות (ו,ב) את הכתוב אל המקום אשר עמד שם את פני ה' (יט,כז), שקבע מקום לתפלתו, ואמר ה' כאן שמאותו מקום אשר אתה שם תמיד תראה ברוח הקודש על קצות הארץ. וכן היה במראה סדום כמו שיבואר להלן י"ט כ"ח. ומדלא אמר ה' מן המקום אשר אתה עומד. משמע שבאותה שעה שהיה הדבור לא היה עומד שם והיינו, שהודיע הכתוב אשר תיכף ומיד אחרי הפרד לוט מעמו, ואברם לוהו על הדרך, וברגע הפרדם זה מזה, אמר ה' אל אברם שיראה מן אותו המקום שהוא עומד שם תמיד. ראייה שלימה זו.

פרק יג, טז

טז וְשִׁמְתִי אֶת-זֶרְעֶךָ כְּעֶפֶר הָאָרֶץ אֲשֶׁר אִם-יִוָּכַל אִישׁ לְמַנּוֹת אֶת-עֶפֶר הָאָרֶץ גַּם-זֶרְעֶךָ יִמָּנָה:
כעפר הארץ אשר אם יוכל איש וגו'. ביאר ה' באיזה דבר הוא מדמה עתה זרעו לעפר, שהוא לענין רבוי, ולא כמו שבא אותו הדמיון ליעקב בכונה אחרת, וכמו שיבואר להלן (כח, יד). לזה ביאר כאן לאברהם אבינו דעתה מדמה לענין רבוי מופלג.
אם יוכל איש למנות וגו'. אין הלשון מכוון, והכי מיבעי **אשר לא יוכל.** אלא בא לרמז, דכמו עפר בעת הגשם רב ומדבק העפר, כמעט אפשר למנות כל גוש בפני עצמו אבל מכל מקום עומד להתייבש ולהפרד ושוב אי אפשר להמנות. כך בזרעו, ביומא דדינא דקשה כמיטרא נשאר אנוש מזער, אבל שוב מתרבים עד שאי אפשר להמנות.

(הרחב דבר: וזהו מאמרם ז"ל ביומא דף כ"ב ב'. ר' יונתן רמי, כתיב והיה מספר בני ישראל כחול הים וכתוב הושע (ב,א) אשר לא ימד ולא יספר, לא קשיא כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, כאן בזמן שאין עושין רצונו של מקום. וקשה הא כתיב והיה מספר בני ישראל כחול הים וחול הים ודאי אי אפשר לספור. אלא כמו שכתבתי דחול הים בשעת שטף יש מספר לגושים גדולים שנעשים. וכך בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום. אבל אח"כ הוא אשר לא ימד ולא יספר שישבו להתרבות כחול הים ששבים להתייבש ולהפרך ונעשים בלי מספר.)

פרק יג, יז

יז קום התהלך בארץ לארצה ולרחבה פי לך אתננה:

קום התהלך בארץ. פעולת ההילוך עד מקום ראות עיניו היה אות לקנין. ועיין בבא בתרא (ק,א)

פרק יג, יח

יח ויאהל אברם ויבא וישב באלני ממרא אשר בחברון ויבן-שם מזבח לה':
ויאהל אברם וגו'. התהלך בארץ ובכל מקום בואו קבע אוהלים לדירת עראי.

ויבא. משוט בארץ והתהלך בה.
וישב. בקבע.

פרק יד

פרק יד, א

א וַיְהִי בַיָּמִי אֲמַרְפֶּל מֶלֶךְ-שֹׁנָעַר אֲרִיזָה מֶלֶךְ אֶלְסָר כְּדָרְלַעֲמָר מֶלֶךְ עֵילָם וַתִּדְעַל מֶלֶךְ גּוֹיִם:
אמרפל. ובפסוק ט' כתיב בראשונה כדרלעמר. היינו משום דבגדולה והנהגת המלוכה בתוך המדינה היה אמרפל בראש, אבל בגבורה ובמלחמה היה כדרלעמר בראש. ועיין עוד (ט') ישוב אחר שינוי הסדר. ומכל מקום גם זה הטעם מוכרח מפסוק י"ז שתלה העיקר בכדרלעמר.

פרק יד, ג

ג כָּל-אֱלֹהֵי חֲבָרוֹ אֶל-עֵמֶק הַשָּׁדִים הוּא יָם הַמֶּלַח:
כל אלה חברו. הכתוב מספר והולך גבורות ד' מלכים כדי להגדיל הנס של אברהם אבינו. וסיפרה התורה דחמשה מלכים אלו חברו ביחד, ונלחמו את ארבעה מלכים שלא נתחברו אלא כל אחד לחם בפני עצמו, כאשר יבואר להלן ט'. ומכל מקום נצח כל אחד מהם כל החמשה שנתחברו.

פרק יד, ד

ד שְׁתַּיִם עֲשָׂרָה שָׁנָה עָבְדוּ אֶת-כְּדָרְלַעֲמָר וּשְׁלֹשׁ-עֲשָׂרָה שָׁנָה מְרָדוּ:
שתים עשרה וגו'. שלא תאמר דהסיבה הייתה מפני שהיה פתאום ולא הכינו עצמם למלחמה כמו ד' מלכים אלו שיצאו בהכנה לכך. על כן פירש הכתוב שהיה במרידה, וא"כ ידעו שיבואו עליהם למלחמה להחזירם לעבדות, ומסתמא הכינו עצמם בכל האפשר.

פרק יד, ה

ה וּבְאַרְבַּע עֲשָׂרָה שָׁנָה בָּא כְּדָרְלַעֲמָר וְהַמֶּלְכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ וַיִּכּוּ אֶת-רָפָאִים בְּעֲשָׂתַרְת קַרְנִים
וְאֶת-הַזּוּזִים בָּהֶם וְאֵת הָאִימִים בְּשָׁנָה קַרְיָתִים:
את רפאים וגו'. כל אלו ידועים לגבורים כמבואר בספר דברים ב' כ' ומזה מובן גבורת ארבעה מלכים.

פרק יד, ו

ו וְאֶת-הַחֲרִי בְּהֲרָרָם שְׁעִיר עַד אֵיל פֶּאֶרֶן אֲשֶׁר עַל-הַמִּדְבָּר:

בהררם שיעיר. נמצא עברו מצפון א"י עד עבר השני של דרום שהרי שיעיר שהוא אדום היה בדרומה של א"י ובבל זה שנער מצפון. ועל כן כתיב בפסוק הסמוך וישבו דכבישתם שדה העמלקי היה בדרך חזרתם לצד צפון. והודיע הכתוב כל זה, שמוכן שלא במשך קצר נעשה כל זה, והלא ידעו סדום ועמורה שבשובם משעיר יבואו עליהם שמרדו בהם, וא"כ מסתמא התחזקו בכל זה המשך כל האפשר למלחמה.

פרק יד, ז

ז וישבו ויבאו אל-עין משפט הוא קדש ויכו את-כל-שדה העמלקי וגם את-האמרי הישב בחצצן תמר:

אל עין משפט הוא קדש. הדרש על זה במדרש רבה (מב,ז) **אל עין** שעשתה מדת הדין בעולם בקשו לסמותה. והביאור על זה, דמשום הכי הלכו בשובם לא"י, והכו את האמורי היושב בחצצן תמר, היא עין גדי, שהוא בא"י. לא שבקשו לכבוש א"י מיד הכנענים, אלא שבקשו להגיע לאברם. ופירש הכתוב מה היה להם על אברם, משום שעד כה היה מתנהג הכל בטבע בלי השגחה כלל. והנה אברם גרם שיהיה הכל בעין השגחה, ולשפוט במדת הדין, משום הכי בקשו לסמותה. ומזה הטעם בא עמלק על ישראל, כמה שכתבתי בפרשת בשלח (יז,ד). ועיין עוד בסמוך הוכחה לזה המדרש.

פרק יד, ח

ח ויצא מלך-סדם ומלך עמרה ומלך אדמה ומלך (צבאים) [צבויים] ומלך בלע הוא-צער ויערכו אתם מלחמה בעמק השדים:

ויצא וגו'. לא הניחו שיבואו המלכים הללו עליהם אלא התחזקו והכינו הכל למלחמה ויצאו על המלכים. גם מזה הוכחה שהכנתם הייתה טובה, ועל זה היציאה כתיב לעיל כל אלה חברו וגו'.

פרק יד, ט

ט את כדרלעמר מלך עילם ותדעל מלך גוים ואמרפל מלך שנער ואריוף מלך אלסר ארבעה מלכים את-החמשה:

את כדרלעמר וגו'. כל זה מיותר, וגם לשון ארבעה מלכים את החמשה אינו מדויק, ולהיפך מיבעי, חמשה מלכים את הארבעה, שהרי הם הלכו למלחמה על הארבעה. אלא ללמדנו שכל החמשה נלחמו את כדרלעמר בפני עצמו ואת תדעל בפני עצמו וגו' ארבעה מלכים כמו ארבעה מלחמות, את החמשה ביחד. ובזה גם כן נתיישב שנוי סדר כתיבתן מראש הפרשה. דכאן מספר הכתוב כסדר המלחמה, מתחילה מצאו את כדרלעמר ונלחמו עמו, ואח"כ מצאו את תדעל ונלחמו עמו, ומכולם נצחו אחד מד' את החמשה, עד שלבסוף היה נצחון חזק של כליה.

פרק יד, יא

יא וַיִּקְחוּ אֶת-כָּל-רֶכֶשׁ סֹדָם וְעַמְרָה וְאֶת-כָּל-אֲכָלָם וַיֵּלְכוּ:

ויקחו את כל רכוש וגו' ואת כל אכלם. מבואר שלא בזזו עיירות סדום ועמורה אלא מה שמצאו במקום המערכה לקחו. ומנהג מלחמות האומות לפנים היה ליקח עמם אוצרות מלכים לבד מאכל לצרכי המלחמה. (וכמה שכתבתי בספר דברים פרשת ברכה על הפסוק ולזבולן אמר). כל זה לקחו ולא יותר.

פרק יד, יב

יב וַיִּקְחוּ אֶת-לוֹט וְאֶת-רֶכְשׁוֹ בֶן-אָחִי אַבְרָם וַיֵּלְכוּ וְהוּא יוֹשֵׁב בְּסֹדָם:

והוא יושב בסדום. כל זה מיותר. ללמדנו שלא תאמר דלוט היה אז במערכי מלחמה ושבוהו, לא כן אלא יושב אז בסדום, ומכל מקום לקחו אותו אף על גב שלא הלכו לסדום לבזז, כמה שכתבתי. מכל מקום בשביל זה ביחוד הלכו לסדום ולקחו אותו. ומזה מבואר דכונתם הייתה להרגיז את אברם.

פרק יד, יג

יג וַיָּבֵא הַפְּלִיט וַיַּגֵּד לְאַבְרָם הָעֵבְרִי וְהוּא שָׁכַן בְּאֵלְנֵי מְמָרָא הָאֲמָרִי אָחִי אֲשָׁפֵל וְאָחִי עֲנָר וְהֵם בְּעָלֵי בְרִית-אַבְרָם:

לאברם העברי. לא שהלך להודיע צער ולבשר רעה בלי תועלת. אלא משום שהיה העברי, וידוע היה שיש תקוה ממנו לשנות את הדבר גם בדרך נס.

והם בעלי ברית אברם. אמונת אברם. ברית הוא כנוי על אמונה, שכל המאמין ועובד את אלוה, הרי זה כריתות ברית עמו, שיהא הוא עובדו והאלוה ישגיח עליו. ועיין להלן י"ז ד', ובספר שמות ל"א ט"ז, ובכל מקום משום הכי אם היו הורגים את אברם היו המה בכלל. על כן יצאו גם המה למלחמה, וגם המה בטחו בה' המפליא לעשות.

פרק יד, יד

יד וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבְּהוּ אָחִיו וַיֵּרָק אֶת-חֲנִיכָיו וַיֵּלֶךְ בְּיָדוֹ שְׁמֹנֶה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַיַּרְדֵּף עַד-דָּן:

וירק את חניכיו. בנדרים (לב, א) איכא למ"ד שהוריקן בתורה. והוא פלא מה זה שעה לדברי תורה. אבל העניין הוא כמה שכתבתי לעיל (יב, ז), דזכות התורה היא חרב של ישראל, ובזה הזכות הגין ה' ולחם בשביל אברם. על כן כל שהמלחמה כבדה יש להעמיק יותר בהלכה ולשנן את החרב. וכך עשה אברם, הוריק את חניכיו בהלכה עמוקה עד שהיה קשה להם להבין והוריקו פניהם.

(הרחב דבר:) וזהו דאיתא במגילה דף ג,א. מיד וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק ואר' יוחנן מלמד שלן בעומקה של הלכה. וכבר עמדו התוספות דכל העסק עם המלאך היה ביריחו וזה הפסוק כתיב במלחמת העי. אבל העניין דאחר ששמע יהושע מדברי המלאך שעסק תורה הוא שייך למלחמה, כמה שכתבתי בביאור אותה אגדה להלן (מח,טז), על כן מיד בשעה שהגיע למלחמת עי שהבין כי הדין מתוח עדיין, שהרי הקב"ה אמר שים לך אורב וגו' על כן העמיק יותר במלחמתה של תורה.)

וירדף עד דן. דן הוא בקצה גבול צפוני של א"י, כידוע בגבולי יהושע. ולא רצה אברם לרדוף אחריהם בעצמו חוץ לא"י.

פרק יד, טו

טו וַיַּחֲלַק עֲלֵיהֶם לַיְלָה הוּא וְעַבְדָּיו וַיִּכְּסוּ וַיַּרְדְּפֵם עַד-חֹבֶבָה אֲשֶׁר מִשְׁמָאל לְדַמְשֶׁק׃
ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו ויכסו. בדן נחו כמעט ארבעה מלכים אלו כשהיה בערב, כסבורים שישבות גם אברם מלהלחם בלילה. אבל אברם נתחלק הוא בפני עצמו ועבדיו בפני עצמו ויכסו, אחר שהיו נחים וישנים בלילה.

וירדפם עד חובה וגו'. החיל שלא הוכו ונזדרזו לברוח, רדפו אחריהם אנשי אברם גם לחו"ל עד חובה. [ולפירש רש"י דחובה הוא דן, אינו מובן הפירוש אשר משמאל לדמשק]. ומשום הכי נקרא דמשק אליעזר. משום שעד דן היה נקרא המלחמה על אברם. ומדן והלאה נקראת ע"ש אליעזר. ודמשק היא העיר הראשית.

פרק יד, טז

טז וַיָּשֶׁב אֶת כָּל-הָרֶכֶשׁ וְגַם אֶת-לוֹט אֲחִיו וַרְכָּשׁוֹ הַשֵּׁיב וְגַם אֶת-הַנָּשִׁים וְאֶת-הָעַם׃
וגם את הנשים. שמנהג היה להוביל נשים יפות ומקושטות למקום המערכה כמה שכתבתי בספר דברים כ"א י'. ומשום הכי נלקחו בשבי.

פרק יד, יז

יז וַיֵּצֵא מֶלֶךְ-סְדֹם לַקְּרָאתוֹ אַחֲרָי שׁוּבוּ מֵהַכּוֹת אֶת-כְּדֹרְלַעְמֹר וְאֶת-הַמְּלָכִים אֲשֶׁר אֶתוּ אֶל-עִמְקָ שׁוּנָה הוּא עִמְקָ הַמְּלָךְ׃

ויצא מלך סדום וגו'. בלא ספק היה נמשך העניין כמה ימים, כמה שכתב הרמב"ן ז"ל. ואפי' לפני הדרש שהיה בדרך נס וקפיצת הדרך, מכל מקום זה לא היה אלא בתחילת בואו למקום המערכה, אבל הרדיפה אחר המלכים על כורחך היה לאט לאט, כפי מהלך הנרדפים. וא"כ כבר יצא מלך סדום מן הבור ויצא מביתו לכבדו ולבקשו. ודלא כרמב"ן שכתב דלפי הדרש הבינו חז"ל שיצא מן הבור לקראתו, ואי אפשר לומר כן. ודרשת חז"ל הוא מדסיפר הכתוב כל

העניין בחינם ואינו נוגע לנס, אלא על כך שיצא מן הבור בנס, וניכר היה שבזכות אברם היה הדבר, שאירע שעמד אברם עליו בבואו למקום המערכה, ויצא מיד.

פרק יד, יח

יח ומלכי-צדק מלך שלם הוציא לחם ויין והוא כהן לאל עליון:

ומלכי צדק וגו'. הפסיק הכתוב דבר מלכי צדק בין יציאת מלך סדם לדבריו עם אברהם אבינו ללמדנו דתשובת אברם בלשון אלא עליון קנה שמים וארץ, למד ממלכי צדק. והכי מבואר בשאלות דרב אחאי גאון פרשת עקב, ומהיכן זכו ישראל לפרשה זו, מברכה שברכן שם וכו'. וכיון ששמע אברהם שמועה זו, אף הוא נשבע, הרימותי ידי אל ה' אל עליון קנה שמים וארץ. **לא ל עליון.** למעלה מכל הכחות שאומות העולם עובדים.

פרק יד, יט

יט ויברכהו ויאמר ברוך אברהם לאל עליון קנה שמים וארץ:

קנה שמים וארץ. בבראשית רבה איתא, ממי קנאן ר' אבא ור' יצחק. ר' אבא אמר כאינש דאמר פלן עיניהו יאי שעריה יאי. ור' יצחק אמר היה מקבל את העוברים ואת השבים כו'. והוא פלא. וכבר נתקשה בזה המדרש הרשב"א בשו"ת חלק ה סי' קט"ו. אבל העניין. דעין הוא כנוי להשגחה, וכדכתיב והיה עיני ולבי שם כל הימים. ופירושו השגחתי ורצוני. ועיין תרגום יונתן שכוון זה. ושערות כנוי על השתלשלות המעשה הצומחת מתחילת המחשבה, שהם כמו שערות מראש המחשב ומשתלשלות. וידוע דשמים הוא מקום השגחה, והארץ הוא תכלית הפעולה שימלא על ידי זה כבודו ית' בכל הארץ. וכמה שכתבתי לעיל ב' ד' בהרחב דבר.

ואמר ר' אבא בפירוש קונה שמים וארץ, דאברהם אבינו זכה שהקב"ה יהי מתקן ע"י תכלית שמים וארץ. היינו ההשגחה וההשתלשלות. והיינו המשל פלן עיניהו יאי ושעריה יאי. והנה לר' אבא פירוש קונה שמים וארץ קאי על אל עליון, וכמו שאנו אומרים בתפלה וקונה הכל. ור' יצחק מפרש דקונה שמים וארץ קאי על אברם, שעל ידו שהקריא שם שמים בארץ, והגיע לתכלית הבריאה, נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית.

והא פשיטא דר' יצחק מודה לר"א בפירוש לשון אברם הרימתי ידי אל ה' אל עליון קנה שמים וארץ, דקאי על הקב"ה ולא פליג אלא על דבר מלכי צדק. ולמד זאת מדלא אמר זה השבח של הקב"ה בברכה שבירך את ה', ולומר ברוך אל עליון קנה שמים וארץ אשר מגן וגו' אלא רצה מלכי צדק לכלול זה השבח גם על אברם, על כן אמר בלשון דמשתמע לתרי אפי'.

פרק יד, כ

כ וברוך אל עליון אשר-מגן צריך בידך ויתן-לו מעשר מפל:

אשר מגן צריך. כמו שנתבאר לעיל דהמלכים כווננו לצור על אברם, ומלכי צדק שמח עמו, שגם הוא בצדקו רצה התחברות שמים וארץ בהשגחה. והיינו שאמר ישעיהו מ"א, ז' ויחזק חרש את צורף וגו', ודרשו בבראשית רבה חרש זה שם כו'. אומר לדבק טוב הוא - פירוש זה שמדבק שמים עם ארץ הוא טוב. ועיין עוד בסמוך.

פרק יד, כא

כא ויאמר מלך-סדם אל-אברם תן-לי הנפש והרכש קח-לך:

תן לי הנפש. מובן שהבין מלך סדום שהמה לאברם שזכה מן ההפקר כמציל מן הארי ומן הלסטים, ועל כן ביקש שיתן לו.

והרכוש קח לך. לשון קח משמע שהמה עדיין אינם שלו. וכן אמר אברהם בפירוש ואם אקח מכל אשר לך. וא"כ לא נצרך מלך סדום לבקש הנפש.

אבל העניין דודאי אף על גב שהיה אברם אפשר לזכות מן ההפקר, מכל מקום ירא שמים אינו עושה כן. כדאיתא בשבת (קכ"א) במציל מן האש. דירא שמים לא ניחא ליה דליתנהי מאחרים, וממילא המה לבעליהם הראשונים. אבל עבדים אם לא היה אברם זוכה בהן, היו זוכין בעצמן מן ההפקר, כדאיתא בגיטין (לט, א) גר שמת ובזבזו ישראל נכסיו והיו בהם עבדים, בין גדולים בין קטנים וקנו עצמם בני חורין. וא"כ היה אברם רשאי לזכות בהם קודם שזכו בעצמן, היינו בגמר הפדיון מהמלכים שזכו בהם בקנין מלחמה. ועיין ביבמות מ"ו א'. משום הכי אמר מלך סדום לאברם להפוך הדבר.

פרק יד, כב

כב ויאמר אברם אל-מלך סדם הרמתי ידי אל-ה' אל עליון קנה שמים וארץ:

הרמתי ידי. במדרש רבה (מג, ט) איתא שעשאת תרומה. פירוש הקדישן לשמים. ולא על רכוש סדום. אלא רכוש אמרפל וחבריו.

פרק יד, כג

כג אם-מחוט ועד שרוך-נעל ואם-אקח מכל-אשר-לך ולא תאמר אני העשרתי את-אברם:

אם מחוט ועד שרוך נעל. יש להתבונן על פרטי משלים הללו. והנה חז"ל חולין (פט, א) דרשו שזכה אברהם אבינו עבור זה הלשון חוט של תכלת ורצועות של תפילין. ויש להבין על מה זכה בשביל זה הלשון. ואם מפני הנדיבות שלא רצה ליקח מאומה, היה להם לומר בשביל שאמר ואם אקח מכל אשר לך. ובאמת אין זה רבותא כל כך לפי מעלת אברהם אבינו. שהרי אמרו בחולין דף פ"ט קשה גזל הנאכל, שאפילו צדיקים גמורים אינם יכולים להחזירו שנאמר מלבד אשר אכלו הנערים. הרי שנקרא גזל. וכמה שכתבתי לעיל (פסוק כא) דירא שמים לא ניחא לי' דליתנהי מאחרים כהאי גוונא. אלא עיקר השכר הוא בשביל זה הלשון אם מחוט ועד שרוך נעל. שנכלל בחין ערך שפתים הללו חסידות גדולה והעניין דאיתא בבראשית רבה

(לט,ג) אחות לנו קטנה. זה אברהם אבינו שאיחה את חל באי עולם. בר קפרא אומר כזה שהוא מאחה את הקרע. והוא **על פי** דאיתא עוד שם (יט,ז) עיקר שכינה הייתה בתחתונים, כיון שחטא אדם הראשון נסתלקה כו' עד שבא אברהם אבינו והחל להורידה ע"ש באורך. נמצא תכלית שלימות הבריאה היה שיהיו מחוברים שמים וארץ בהשגחה **על פי** המעשים אלא שנקרע **על פי** החטא. ובא אברם אבינו ותפר את הקרע וממילא איחה בזה את כל העולם כדאיתא ביבמות (סג,א) אפילו כל משפחות אין מתברכות אלא בשביל ישראל. ובבראשית רבה פל"ט אפילו ספינות המפרשות לים הגדול כו'.

והנה מה שהגיע מפלת המלכים ע"י אברם אבינו היה ע"י שני דברים. אחד ע"י רובי צדקותיו שזכה להיות מאחה את הקרע. ושנית ע"י שהעיר צדק ורדף אחריהם, דבלא זה לא נהרגו. ועל שני דברים הללו אמר שאינו מבקש שכר מבעל הגמול ית', לא על החוט שתפר את הקרע ולא על שרוך נעל שרדף אחריהם, ורק מאהבה הנני עובד. והיינו כשבא ישעיה מ"א, ח לאותו עניין, אמר, ועתה ישראל עבדי וגו' זרע אברהם אוהבי. דבאותו מעשה הראה אברהם שעובד מאהבה ולא משום גמול.

והיה בזה דברו למלך סדום דאחר שאינו מבקש שכר מהקב"ה ממילא. **אם אקח מכל אשר לך.** האיך אקבל ממך שכר. **ולא תאמר אני העשרתי וגו'.** דאף על גב שקבל אברהם מתנות מכמה בני אדם במצרים ומאבימלך, ידע שמתייקרים בו. וכדאיתא בקידושין ז, א דקבלת אדם חשוב מיחשב מתנה. אבל מלך סדום ידע בו שהוא רע עין, ויחשוב למתנה לאברהם. וגם לא רצה אברהם להחשיבו כלל ולעשות עמו התרועעות.

(הרחב דבר: והנה לא נתבאר בפסוק מה נעשה עם הנפש. ובנדרים (לב,א) איתא דר' יוחנן אמר דמשום הכי נענש אברהם בשביל שהחזיר את הנפש. ובבראשית רבה ריש פרשת וירא (מח,ו) איתא נוער כפיו מתמוך בשוחד. זה אברהם אבינו שאמר הרימותי ידי וגו'. ואין ביאור ללשון שוחד על זה העניין, אם לא שנימא להפך. דמלך סדום ביקש עבדיו נגד רצונם שלא רצו לחזור ולהשתעבד לו. ועל זה ביקש ליתן לו שוחד הרכוש ואברהם אבינו נער כפיו משוחד הלז. ועשה כדן ולא החזיר את עבדיו. ואולי גם זה אמת. דנשים ובנים שבקשו לשוב למלך סדום החזירם חנם. אבל עבדיו לא החזיר שאין זה מדת חסידות להתחסד עם סדום ולהריע להם.)

פרק יד, כד

בְּלַעְדֵי רַק אֲשֶׁר אָכְלוּ הַנְּעָרִים וְחֶלֶק הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הִלְכוּ אִתִּי עֲנֵר אֲשָׁפֵל וּמִמָּרָא הֵם יִקְחוּ חֶלְקָם:

בלעדי. חוץ ממני אין הדבר הזה לפי ערכי.

רק אשר אכלו הנערים. דייק הנערים, ולא אשר אכלנו. ולכלול גם אשר אכל הוא. אלא הוא אכל משלו, רק עבדיו באשר אינו מחויב לזונם לכולי עלמא אלא כשעושים במלאכתו כדמבואר

בגיטין דף י"ב, וכל משך המלחמה, הרי עשו בשביל סדום. עכ"פ לא עשו במלאכת אברהם. ואפי' אם מלך סדום לא היה מחויב לזונם, מכל מקום הרי הם כעבד שגזל ואכל שאין האדון חייב לשלם.

וחלק האנשים וגו'. אנשים שאינם עבדיו של אברהם. מה שאין כן נעריו, היינו עבדיו, אין להם חלק בפני עצמו, דמה שקנה עבד קנה רבו. אבל שארי אנשים שהלכו עמו במלחמה המה יזכו בחלקם.

פרק טו

פרק טו, א

א אחר הדברים האלה הנה דבר-ה' אל-אברהם במחזה לאמר אל-תירא אברהם אנכי מגן לך שכרך הרבה מאד:

אנכי מגן לך שכרך הרבה מאד. פירש רש"י שירא מן העונש שהרג כמה נפשות, על זה אמר הקב"ה אנכי מגן לך. ודאג עוד פן קיבל את שכרו בשביל הנס, על זה אמר שכרך הרבה מאד. ובאמת תרי אמוראי אינהו, ר' לוי ורבנן. חד אמר שירא מן העונש או ממלכי אומות העולם, וחד אמר שירא מקבלת שכר. והנה למאן דאמר שירא מן העונש מפרש הפסוק כמשמעו אל תירא אנכי מגן לך. והסיום שכרך הרב מאד לא קאי להא דאל תירא. ומלתא בפני עצמו הוא. ולא משום שירא מזה, אלא הבטחה בעלמא. אבל למאן דאמר דירא מקבלת שכר, וא"כ קאי להא דאל תירא. ומלתא בפני עצמו הוא, ולא משום שירא מזה אלא הבטחה בעלמא. אבל למאן דאמר דירא מקבלת שכר, וא"כ קאי אל תירא על שכרך הרבה מאד. וא"כ האיך מפרש אנכי מגן לך. משום הכי איתא במדרש: כל מה שאני עושה, בחנם אני עושה עמך. ושכרך משלם הרבה מאד. ומפרש מגן לשון תרגום בחנם. ואינו אלא בתורת דרש וכוונה שניה. אבל לפי הפשט קשה להבין. ועל כן פירש רש"י שתי הכונות יחד. ללמד דגם למאן דאמר דאל תירא קאי על שכרך הרבה מאד קאי גם על אנכי מגן לך. אבל הרי במדרש מבואר דחולקין. והנראה דבאמת יש להבין אמאי לא הוקטן שכרו, כמו שאמר יעקב קטנתי וגו' אף על גב שהיה לו ללמוד מאברהם שלא הוקטן שכרו. ונראה משום דמשונה הצלת אברהם מהמלכים. מהצלת יעקב מלבן כי המלכים עוד לא הגיעו לאברהם והיה אברהם מבחוץ עדיין, רק שהיה עלול שיגיעו לאברהם. וא"כ אי זה אלא אברוחי ארי דלאו מילתא היא. וממילא אין לנכות השכר שמגיע בשביל זה [ואף על גב דאברהם הכניס עצמו לסכנת מלחמה שברצונו רדף אחריהם. אבל יעקב היה נרדף מלבן. והייתה הצלתו יותר מוכרחת משל אברהם. מכל מקום הרי נשבה לוט בן אחיו והיה מוכרח להצילו מידם. ועוד שהבין שכל כונתם להלחם עליו כמו שנתבאר לעיל]. מה שאין כן ביעקב אבינו שכבר הגיע לבן אליו ובידו להרע לו והקב"ה הצילו ודעת התוספות ב"ק דף נ"ח דדוקא באופן שהארי מרחוק ולא כשהוא בקרוב ומוכן להזיק.

וא"כ מתפרש הפסוק יפה אל תירא מקבלת שכר. אנכי מגן לך. ואיני מניח שתגיע אליך החרב וא"כ שכרך הרבה מאד. והיינו דמפרש בתורת כונה שניה כל מה שאני עושה על מגן אני עושה. אמנם הטעם בזה שלא בא בחשבון הוא משום שאני מגן לך מרחוק שלא יגיע החרב משום הכי לאו מילתא הוא. (ומשום דרש"י לא סבירא ליה כמה שכתבו התוספות כמבואר שם משום הכי נתקשה לו פי' אנכי מגן לך משום הכי הביא שתי כוונות יחד ואולי באמת מחלוקת אמוראי הוא במדרש).

(הרחב דבר: והנה עדיין לא נתברר עיקר טעמו של דבר. מפני מה נשתנה סדר הגנה על אברהם מההגנה שעל יעקב. ונראה דזה הגיע מראש צורים מה שנשתנה זכות של אברהם אבינו מה שהלך לפניו היא כח התורה. מזכות שהלך לפני יעקב אבינו היא כח הגמילות חסדים ואהבת השלום. כמו שביארנו לעיל. וגדול כח מגן תורה מאד נעלה להציל ממרחק. ועל זה הפסוק אנכי מגן לך ראו בני קרח ברוח הקודש אשר לעתיד לבוא בהיות ה' מלך על כל הארץ וישב על כסא קדשו לשפוט. אז נדיבי עמים נאספו עם אלקי אברהם. כי לאלהים מגני ארץ מאד נעלה. וכבר נדרש על זה ריש חגיגה למאי כתיב ביחוד אלקי אברהם ולא יצחק ויעקב. והנראה אשר על זה בא יסוד האגדה ריש מסכת ע"ז דלעתיד לבוא יאספו לאומים לדין וכל א' יגיד זכות מה שעשו הרבה כדי שיתעסקו ישראל בתורה וזה פלא מאין יצא מקור זה הדרוש. ותו, וכי עלה על הדעת שלא עשו כל פעולתם רק בשביל שיתעסקו ישראל בתורה.

אבל לדברינו למדו מדכתיב נדיבי עמים נאספו עם אלקי אברהם. הנדיבים והחסידיים שבהם שישבו ישראל בצלם, ומפעולתם בארצותם הגיע באמת טובה לישראל שיגיעו לעסוק בתורה, והיינו עם אלהי אברהם, ויהיו גם נדיבי עמים אלה זוכים בהם. ואף על גב שגם המה מתחלה לא כונו לזה, ורק פעולתם הגיע ממרחק שיתעסקו ישראל בתורה, מכל מקום יש בזה כדי להגן עליהם כי לאלהים מגני ארץ מאד נעלה אשר אפילו מרחוק הוא למגן. כמו כן הפעולה לזה אפילו היא מרחוק יש בה כדי להגן. ומזה בא האגדה כי גם אומות העולם יתפארו בזה. אבל לא נתקבלו כי אם נדיבי עמים אשר לא הפרו את ישראל מלעסוק בתורה. והיה עוד פעולתם להועיל ולעזר).

פרק טו, ג

ג וַיֹּאמֶר אַבְרָם הֵן לִי לֹא נִתְּתָה זְרַע וְהִנֵּה בֶן-בְּיָתִי יוֹרֵשׁ אֹתִי:

ויאמר אברהם וגו'. מאמר שני ולא היה ביחד עם מאמר הראשון, והיינו משום שהשכיל אברהם ממה שלא השיב הקב"ה מאומה, כי לא שאל כהוגן, לומר ואנכי הולך ערירי אחר שכבר הבטיחו הקב"ה על זרע, משום הכי חזר ופירש שיחתו.

הן לי לא נתת זרע. דכל רצוני הוא להשריש אמונת ה' ע"י זרעי. ואחר שהגעתי לימי זקנה ועדין אין לי זרע, א"כ אפילו אוליד בסוף ימי ושנותי הלא אך בן ביתי יורש אותי. היינו עיקר מה שיש לי בעולם היא פעולה זו, תגיע לבן ביתי ולא לזרעי.

(הרחב דבר: והנה במדרש רבה (מד, ט) איתא שאמר אברהם אם עתיד אני לעמיד בנים להעציבך מוטב לי שאני הולך ערירי. הרי מבואר שהבינו חז"ל שבא אברהם אבינו במאמר השני לתקן ולפרש מאמרו הקודם, שאפילו יהיו לו בנים כהבטחת ה', מוטב לו שיהיה הולך ערירי אחרי שלא יזכה ללמד תורה).

פרק טו, ד

ד וְהִנֵּה דְבַר-ה' אֶלָּיו לֵאמֹר לֹא יִרְשֶׁךָ זֶה כִּי-אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֶּעֶיךָ הוּא יִרְשֶׁךָ:
והנה. משמעו דבר חידוש באשר ירא אברהם אבינו ממה שלא שאל בראשונה כהוגן, דשוב לא יהיה נדבר עמו. והנה בא דבר ה'.

פרק טו, ה

ה וַיּוֹצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הֶבְטֵ-נָא הַשְּׂמִימָה וּסְפֹר הַכּוֹכָבִים אִם-תּוּכַל לְסַפֵּר אֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ פֹּה יִהְיֶה זְרָעֶךָ:
וספר הכוכבים. לא בשביל רבוי הבטיחו כאן, שהרי כבר המשיל רבוי זרעו לעפר הארץ, אלא הוסיף כאן שיהיו הרבה אנשי מעלה שיאירו ככוכבים. ולא כמו שפחד וירא פן יהיו פחותי ערך. **אם תוכל לספר אתם.** דאף על גב שיש בכל אומות העולם אנשי מעלה ומאירים לעמם ככוכבים, אבל מעט היו אז לפי ערך ההמון, מה שאין כן זרע אברהם יש גדולי מעלה יותר ערך ההמון, כמה שכתבתי בספר דברים על הפסוק לא מרבכם מכל העמים.

פרק טו, ו

ו וְהֶאֱמַן בֵּה' וַיַּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה:
והאמן בה'. מזה שראה שהקב"ה מתרעם על שמסתפק בהבטחתו, ידע אברהם שאין מקום לירא עוד שמא יגרום החטא, כמו שירא יעקב כדאיתא בברכות (ד, א).
ויחשבה לו צדקה. אברהם חשב שהוא צדקה מה' שהבטיח בלי שום תנאי, כפי המדה שידע שכן הוא בודאי, אלא צדקה עושה עמו הקב"ה. והכי פירש בזה"ק (זח"ג קמ"ח), והודיע זה הכתוב באשר שעל מחשבה זו בא דבר ה' שלא כן הוא, וכמו שיבואר לפנינו.

פרק טו, ז

ז וַיֹּאמֶר אֶלָּיו אֲנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כְּשָׂדִים לְתֵת לְךָ אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ:

ויאמר אליו. רש"י בפרשת בא כתב, דברית בין הבתרים נאמר שלשים שנה קודם שנולד יצחק. ומיישב בזה הכתוב ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה. והכי הוא בסדר עולם, וכך כתבו התוספות ברכות (ז, ב) בפשיטות, דאברהם אבינו היה בן שבעים שנה בשעה שנדבר עמו בין הבתרים.

וכבר כתב הרמב"ן שאין כן דרך הפשט ובאמת אפי' נימא ו' פרשיות כתוב כאן, מכל מקום היה ראוי לכתוב ויאמר ה' אל אברם ולשון אליו מורה דמיירי בדבור הקודם. ותו קשה, אם כבר נכרת ברית על הזרע ועל הארץ, מה הוסיף הקב"ה אח"כ להבטיח. ומה היה ירא אברהם שמא יגרום החטא, הרי ברית אינו חוזר לעולם. ובאמת אפילו אי נימא הכי לא מתיישב הכתוב ומושב בני ישראל וגו' כמשמעו, אלא יבואר שנגזר אז שישבו.

ואחר שכן יותר נוח לומר שאז עלה ברצון לפניו יתברך ונגזר בדעתו, אבל לא היה הדבור לאברהם אבינו עדיין עד אחר מלחמת המלכים.

ובספר שמות הוספנו דמאז נעשה הכנה ממערכת השמים להגדיל כח מצרים באופן שיהא מקום מוכשר לשיבת ישראל בקרבם בימים יוצרו, ומאז נקרא ומושב בני ישראל. וכיוצא בזה כתבו התוספות במסכת ר"ה (כז, א) בפ' מאמרם ז"ל בתשרי נברא העולם. שאז עלה במחשבה לבראת אע"ג שלא נברא עד ניסן.

ונראה לי שגם בסדר עולם אין הכוונה שהיה הדבור כמשמעו. אלא בהיותו בן שבעים שנה הייתה לו הערה וקול דודו ית' דופק על לבו לצאת מאור כשדים ומשם לא". והערה זו מפורש בישעיה מ"א מי העיר ממזרח וגו', ומשום שאז עלה ברצון כל עניין בין הבתרים. אבל לא היה שום דבור מפורש עד שהגיע לבן חמש ושבעים, והגיע דבור הראשון לזרעך אתן את הארץ הזאת. ובמלחמת המלכים בא דבור של הקב"ה בשלימות בשעה שעלה במחשבת אברהם אבינו שהוא צדקה בלי טעם. על זה אמר הקב"ה אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה. הוסיף לו תיבת לרשתה. וגם לירושא מיבעי. כמו ונתתי לכם מורשה. כי לבני לוט נתתי את ער ירושה. אלא לרשתה משמעו שיעשה בפעולה שבזה תגיע לו הארץ בטבע, כמו היורש שזוכה בלי רצון המוריש אלא בשביל שהוא היורש. כך הוצאתיך שזרעך יעשו פעולה שהיא סגולת הארץ.

ובזה מובן שזרע אברהם גם כן מסוגלים לאותה פעולה. עד שבפעולתם תגיע הארץ להם בטבע היצירה.

וכיוצא בזה ביארנו בספר דברים א' ל"ט. ואמר ה' שמאז שיצא אברהם מאור כשדים מדעת עצמו. אני. אני הוא שהוצאתיך במה שהעירותי את לבבך לכך להגיע לירושא הארץ כטבע יצירתה. ומזה הטעם אין לך לירא שמא יגרום החטא, אחר שטבע היצירה היא ולא משום שהיא צדקה. ועל זה החידוש שהודיע לו הקב"ה נתעורר אברהם לשאול. ולא שאל אז כאשר

הבטיח לו לזרעך אתן את הארץ הזאת, לא ביקש אות ח"ו, אבל כאשר למדו דעת שהיא בטבע כך על זה שאל.

פרק טו, ח

ח וַיֹּאמֶר אֲדָנִי ה' בְּמָה אֲדַע כִּי אֵיֶרְשֶׁנָּה:

אדני ה'. במה אדע כי אירשנה. באיזה הדבר היא מסוגלת ביחוד משאר ארצות עד שתפול עליה שם ירושה דוקא לזרעי משום שהם גם כן מסוגלים ביחוד באותו סגולה מכל אומות העולם.

(הרחב דבר: והנה בברכות (ז,ב) איתא אר' יוחנן משום רשב"י מיום שברא הקב"ה את העולם לא היה אדם שקראו להקב"ה אדון עד שבא אברהם אבינו וקראו אדון, שנאמר ויאמר אדני ה' במה אדע כי אירשנה. אמר רב אף דניאל לא נענה אלא בשביל אברהם, שנאמר ועתה שמע אלהינו וגו' למען אדני. למענך מיבעי, אלא למען אברהם שקראך אדון. וכבר הקשו התוספות אמאי לא מייתי קרא הקודם אדני ה' מה תתן לי.

אמנם מתחלה יש לדעת דשם אדני משמעו בכל מקום על שידוד הטבע, כמה שכתבתי בספר שמות ג' ט"ו ול"ד ט' ובכל מקום. ובא זה השם על זה שהוא ית' משנה לפרקים הליכות הטבע כאדון על שלו שהוא משנה לצורך שעה הנהגה הרגילה שמסר לעבדיו. ומשום הכי כתיב בתפלת אברהם על סדום שם אדני, וכן בקשת אבימלך בחלום בזה השם משום שיהי דבר פלא וניכר לכל שהוא ית' אדון בעולמו. מה שאין כן לשון הפסוק דכתיב ברגלים שני פעמים. שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך אל פני האדון ה', אין משמעו בשביל נס ופלא, אלא להתברך בגידולי השנה בג' רגלים, שהם ר"ה על התבואה ועל פירות האילן ועל המים. ועל זה כתיב שיראו פנים בעזרה אל פני האדון פרטי, המשגיח על עבדיו המאמנים וחשובים בעיניו, עד שהוא בעצמו משגיח על פרנסתם והספקת צרכיהם.

והנה התבוננו חז"ל לכאן על כן אין כוונתו אי אפשר בשם אדני בשביל שידוד הטבע, שהרי ביקש לדעת סגולת הארץ בטבע יצירתה, אלא על כן כיון בזה השם שאתה אדון שלי, משגיח פרטי עלי, ואני נושא אליך עיני. ומשום הכי לא הקדימו חז"ל להביא פסוק הקודם, דשם אפשר לפרש כמשמעו בכל מקום שביקש מהקב"ה שישדד הטבע ויתן לו בנים, מה שאין כן כאן ודאי לא כוון אלא בתורת אדון שהוא עבדו הנשוא אליו עין על הליכות עולם בטבע שלו. והרי זה כמלכותא דארעא. שהאדון על נכסיו מוסר דבר הנהגה להבא בכחו לעשות כל צרכי הנכסים בשמו. ואם אחד בא לצורך איזה עניין, אם הוא כסדרי הנהגה הרי זה מגיע להבא בכח האדון ואינו מגיע לאדון כלל, אם לא שמבקש לעשות איזה עניין שלא כסדר. בזה בעל כורחו מגיע להאדון עצמו. אבל לפעמים מגיע עסק הבא כסדר הנהגה גם כן להאדון עצמו, היינו אם א' מעבדיו העומדים לפניו תמיד באמונה נצרך לאיזה דבר, זהו כבודו וטובו שלא

יבקש צרכיו מהבא בכח האדון אלא מן האדון עצמו. כך הוא אדנות דרקייעא. דלא נקרא הקב"ה אדון אלא לצורך נס"י, ובזה הוא ניכר, דמאן עביד ניסא קוב"ה. משום הכי כתיב בזה הפרט אדני. אכן אברהם אבינו העומד לפני הקב"ה באמונה ביקש גם צרכיו בהליכות עולם הטבע ממנו ית' בשם אדני, להגיד כי הוא אינו מכיר שום שר כי אם אותו לבדו ית'. ועל זה אמר כאן אדני וגו'.

ובזה הכונה הלך דניאל ואמר למען אדני למען אברהם שקראך אדון, דאי אפשר לפרש כמשמעו בכל מקום שהרי לא ביקש דניאל שתהיה הגאולה בדרך נס אלא בדרך הטבע ובהשגחה פרטית לטובה כמו שהיה בימי עזרא. ומשום הכי פי' חז"ל דהכי קאמר בשביל אברהם שקראך אדון. היינו על כונה שניה.

ועפ"י מה שכתבתי מבואר מה שכתבתי התוספות ברכות (מט,א) דאלהי אברהם הוא מלכות משום שקרא להקב"ה אדון. וקשה לכאורה הרי אנו אומרים את הויה בשם אדנות ומכל מקום צריך לומר מלך העולם. אבל לדברינו מבואר שאינו דומה, דשם אדני שאנו אומרים, משמעו שהוא יכול לשנות ולשדד הטבע כאדם העושה בתוך שלו. ומשום שאין הליכות הטבע ניכר שבא בהשגחת ה' שעל זה מורה שם הויה שהוא מהוה הכל, משום הכי אין אומרים זה השם ככתבו, דאסור לומר שבח הקב"ה מה שאינו מובן להמדבר בשכלו כי כן הוא, כמה שכתבתי בספר שמות ט"ו י"א. וביותר מבואר שם ג' ט"ו. אבל השם אדני בשעה שמשדד הטבע הכל יודיעם דמאן עביד ניסא קוב"ה כדאיתא בברכות (נ,א). וא"כ אינו מלכות. מה שאין כן אברהם אבינו קראו אדון שמנהיג הטבע שלו. משום הכי היינו מלכות. ואל תתמה דשם אדני יש לו שתי הוראות דכך שם אלהים יש לו שתי משמעויות, כמה שכתבתי לעיל (א,א) משום דשניהם מעניין אחד. כך שתי משמעויות אדני מעניין אחד הוא. דשתי המשמעויות כדרך אדון בנכסיו כמה שכתבתי במלכותא דארעא).

פרק טו, ט

ט ויאמר אליו קחה לי עגלה משלשת ועז משלשת ואיל משלש ותר וגו':

ויאמר אליו וגו'. בדרך כלל השיב הקב"ה כי סגולת א"י היא קרבנות. וכקבלת חז"ל במסכת תענית (כב,ז) ובכמה מקומות, דבזה הפרט אך היא מסוגלת ואך לישראל היושבים בה. וכמו שהודיע הקב"ה למשה בעת שביקש על פרנסת ישראל אחר מותו אמר את קרבני לחמי וגו' ויבואר יפה באותה פרשה.

(הרחב דבר: ובספר ויקרא כ"ט כ"ב נתבאר פסוק בתהלים ס"ח,י גשם נדבות תניף אלהים, נחלתך ונלאה אתה כוננתה. וביארנו שם על פי מד"ר ויק"ר כח,ג דטל וגשם תלוי בקרבנות ומסיים דנחלתך המה ישראל ונלאה היא א"י שהיא ארץ נהלאה בלי מים אתה כוננתה שיהיו

מתנהגים בזה האופן. לאפוקי אומות העולם בא"י אין הקרבן בא לרצון להם כדאיתא במסכת זבחים (מה,ב) לרצון להם ולא לגוים, וכן ישראל בחו"ל.)

מעתה הייתה תשובת ה' דבזה ניכר שא"י ירושה לזרעו, שהרי סגולת א"י וישראל ביחד על הקרבנות עומדים. ובזה תבין שא"י ירושה לך. זהו תשובה בדרך כלל. אכן אמר ה' ברמז ההפרש שבין קרבנות ישראל ובין קרבנות אומות העולם, אף על גב שגם הם מקריבים, ובזה ישכיל שאך ישראל המה מסוגלים לקרבנות שא"י היא מסוגלת ביותר. ואמר **קחה**. קח מיבעי, וכבר נדרש על כיוצא בזה בירושלמי סוכה פ"ד ובויק"ר א,ה על מלת ולכה. שאם אין אתה - לא יהא אחר. כן הפירוש כאן אם לא יהיו בניך עוסקים בקרבנות לא יהיה זרע אחר מסוגל לזה.

לי. לשמי, כידוע דרשת המכלתא על מזבח אבנים תעשה לי, וכן הרבה. ובזה הפרש בין ישראל ובין אומות העולם. דישראל משעת הלקיחה מחויב לדעת ולדקדק שכשר לקרבן. שהרי בעל מום כל שהוא פסול לקרבן ואסור להקדיש, כדאמרין במסכת תמורה (ו,א). מה שאין כן אומות העולם, רשאי להקריב בעל מום, רק מחוסר אבר שניכר לכל. וא"כ בשעת לקיחה לקרבן אין צריך ליקח לשמו.

עגלה משלשת כו'. שלש בהמות הללו נשתנו ישראל מאומות העולם, שישראל מביאים עליהם נסכים. מה שאין כן אומות העולם, והיינו משום שאין הקרבן עולה לרצון והנסכים המה גורמים שיעלו לרצון, כמו שאמר הושע הנביא ט'. לא יסכו לה' יין ולא יערבו לו זבחייהם כלחם אונים וגו' ומשום הכי באומות העולם כשר בעל מום משום שאינו לריח ניחוח, כמה שכתבתי לעיל ז' ב'.

תור וגוזל. הוא בן יונה. וצוה הקב"ה ליקח אחד מכל מין, לרמז שאין הבדל ביניהם בין ישראל לאומות העולם אלא בחטאת שאין אומות העולם מביאים. ולא בעולה שבזה אין נפקא מינה בין ישראל לעובד כוכבים.

פרק טו, יא

יֵא וַיֵּרֶד הָעֵיט עַל-הַפְּגָרִים וַיֵּשֶׁב אֹתָם אֲבָרָם:

וירד העיט על הפגרים. ראה כאלו באים לבטל קרבנות מישראל. אבל וישב אתם אברם. לא הניח לבטל עד שראה עוד.

פרק טו, יב

יב וַיְהִי הַשְּׂמֶשׁ לְבוֹא וַתֵּרְדָּמָה נֶפְלָה עַל-אֲבָרָם וְהָיָה אֵימָה חֲשֵׁכָה גְדֹלָה נֶפְלֶת עָלָיו:

יהי השמש לבוא. השגחת ה' בגלוי מכונה בשם שמש, כדכתיב בתהלים (פד, יב) כי שמש ומגן ה' אלהים וגו' וראה שהגיע שעה שהשגחתו ית' תהיה נסתרת וגם **ותרדמה נפלה על אברם.** רמז תרדמה מתורה ותפלה וכלשון המשורר הק' אני ישנה אז.

והנה אימה חשכה גדולה וגו'. ראה מלכיות שולטים בזרעו ותלה בשני תנאים: א' שהגיע השעה לכך. ב' ותרדמה וגו'. וכך הוא הדבר שאף על גב שעוונות ישראל גרמו לגלות, מכל מקום הרבה פעלה השעה להצלחת אותה אומה ועל זה כתיב בפרשת נצבים הנסתרות לה' אלהינו והנגלות וגו' וביארנו שם דאף על גב דכתיב שיאמרו אומות העולם טעם על החרון חף משום שעבדו עבודה זרה מכל מקום אצלנו אין הדבר מיושב בזה לחוד. שהרי עדיין קשה על מה פגעה מידת הדין בימי צדקיהו ולא בימי אחז ומנשה שהרשיעו הרבה. וכן עשרת השבטים הרשיעו בימי אחאב יותר מבימי הושע בן אלה. אלא הנסתרות לה' אלהינו שלא הגיע שעת הכושר לגלות, מטעם ידוע אצלו ית', ומכל מקום תלוי הרבה במעשי ישראל, וזהו הנגלות לנו ולבנינו וגו'. וכך הראה הקב"ה לאברם אבינו. אשר גם אם תהיה השמש לבוא וגם ותרדמה וגו'.

פרק טו, יג

יג ויאמר לאברהם ידע תדע פי-גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדים וענו אתם ארבע מאות שנה:

ידע תדע וגו'. אף על גב דמלכיות העתידות להיות. תלוי בתנאים הללו. וא"כ אין הדבר ברור לעת עתה, אבל זה ברור. **כי גר וגו' ארבע מאות שנה.** יחד גרות ועבדות ועינוי יימשך זמן ד' מאות שנה מיום שנדבר עמו, וכמה שכתבתי לעיל. ואין ברור כמה יהיה גרות לבד וכמה יהיה עבדות וכמה עינוי, רק בדרך כלל בזה המשך יהיה הכל בברור.

(הרחב דבר: וכיוצא בזה שנינו בברייתא דעבודה זרה (ט, א) שני אלפי ימות המשיח, ובעונותינו הרבים יצאו מהם מה שיצאו. פירוש, בשני אלפים יכולין להיות ימות המשיח ולא, ומזה המשך מוכרח להיות ימות המשיח, ולא נתבאר כמה, והנה בעונותינו הרבים יצאו כו' כך הית' הגזרה אשר בזה המשך מוכרח להיות כל זה.)

פרק טו, יד

יד וגם את-הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחר-כן יצאו ברכש גדול:

וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי. לא מיבעי אם ישתמשו או ירעו להם, גוי אשר לא נגזר אשר יעבודו בגזרת הבורא ית', מכל מקום דן אנכי, אם שיעבדו אותם ודאי יהיו נענשים על זה, אלא אפילו הגוי העבידום במדה יתירה, יותר מכדי עבודה הרגילה.

(הרחב דבר): והיינו שנמשלו ישראל לקודש כדכתיב מוקש אדם ילע קודש. וכבר דרשו חז"ל בסנהדרין דף נ"ח ב' על הסוטר לועו של ישראל כו'. אמנם לפי הפשט נמשלו כמו קודש דאף על גב שיש רשות כמה פעמים לאכול קודש, מכל מקום יש ליזהר באכילתם שלא יאכלום בלועו כדרך רעבתן שלא בדרך ארץ ובכבוד. כך המשתעבד בישראל עליו לדעת עם מי הוא משתעבד ולהיות נזהר בהם. וכן הקדים ירמיה הנביא עונש אומות העולם שהרעו לישראל ואמר קדש ישראל לה' וגו' כל אכליו יאשמו. (ב,ג) ועיין עוד מה שכתבתי בשירת האזינו (לב,לו) בפסוק כי ידין ה' עמו. והנה בעל הגדה כשבא לפסוק זה אמר ברוך שומר הבטחתו לישראל, שחשב את הקץ לעשות, כמו שאמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים שנאמר ויאמר לאברם וגו'. וביארו המפרשים שחשב ד' מאות שנה באופן שיכלו אחר רד"ו שנה. אין סובל הלשון שחשב את הקץ לעשות כמו שאמר לאברהם אבינו. ועוד סידר המגיד והיא שעמדה לאבותינו ולנו שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותינו, אלא בכל דור כו' צא ולמד מה ביקש לבן כו' ולפי הבנת המפרשים דהבטחה על הגאולה בזה הפסוק מיירי, אין מובן היאך משמע בזה הפסוק פתח תקוה לכל דור. והלא ואח"כ יצאו ברכוש גדול ודאי אינו אלא במצרים, והדרש וגם את הגוי על כל אומות העולם אינו מבואר כל כך. עוד יש להבין לפי"ז הא דקאמר צא ולמד וגו' מה בקש לבן הארמי לעשות וכו' מה יש לנו ללמוד מלבן. הלא זאת ידוע לנו בבירור שבכמה דורות עמדו עלינו לכלותינו אלא שהקב"ה מצילנו, ומה יוסיף לנו אם נלמוד שגם לבן ביקש לעקור שם ישראל.

אלא עיקר הביאור בכל זה. שהמגיד הבין בדבר ה' כי גר יהיה זרעך, הבטחה גם כן. היינו שלא ישתקעו ח"ו מרוב צרות להיות ככל האומה שהוא בא בה. למען לא יסבלו עוד כל כך. עוד זאת הוא גלוי דעת ה' שכך רצונו שנהיה גרים דוקא ולא נבקש בטוב לנו בין הגוים להשתוות להם ולהיות כתושבים. וכמו שאמרו בני יעקב בבואם לפרעה לגור בארץ באנו והדרש שלא ירדו להשתקע. ואין הכונה שעלה בדעתם לשוב אחר הרעב. דאי אפשר לומר כן שהרי אמר ה' ואנכי אעלך וגו' אלא הכונה שאין רצונם להיות כאזרחי הארץ אלא להיות כגרים.

והנה על ההבטחה שלא ישתקעו מרוב צרות אמר המגיד דבשביל זה חשב הקב"ה את הקץ שיכלה ברד"ו שנה, היינו כדי לעשות כמו שאמר לאברהם אבינו כי גר יהיה זרעך. וכיון שראה ה' שעוד מעט ישתקעו ח"ו על כן היה חפזון דשכינה להוציאם.

ועל עניין גלוי דעת ה' שמרוב טובה לא נבקש להיות כאזרחים וכמו שיבואר להלן שהכל הוא לתכלית לשבת בדד, והוא עין יעקב וזהו רצון ה'. כדכתיב וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב. (דבר' לג,כח) ואלו היו ישראל מקבלים עליהם רצון ה' בזה, לא היו אומות העולם שונאים אותם וכמו שאמר בלעם הן עם לבדד ישכון וכמו שיבואר במקומו. אבל כאשר טבע אנשים להיות מעורב עם העם ששוכן בקרבו ולהשתוות להם בכל האפשר, וכמו שהיה במצרים שפסקו למול מזה הטעם שאמרו נהיה כמצרים כמבואר בש"ר (א,ח). וזה גרם שהפך הקב"ה

לב מצרים לשנוא אותם וכמאמר בלעם ובגוים לא יתחשב. (במד' כג,ט) וכמו שביארנו במקומו. כשהוא מתערב עם הגוים לא יתחשב כלל, וכמו שביארנו ריש פרשת שמות (א,ז) ותמלא הארץ אתם, על זה הכונה. ובזה הגיע ויקם מלך חדש וגו'. וכן הוא בכל דור. וזהו דבר המגיד. והיא. זה המאמר כי גר יהיה זרעך שעמדה לאבותינו ולנו שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו באשר אנחנו הולכים נגד רצון ה' להיות דוקא כגויים, כי זה הוא נוגע לעיקר תכלית האומה. ובאשר שלפי הנראה בעין דעת אדם הוא להפך, כי בשעה שאנו כאזרחים ונחשבים בקרבם אין עושים לנו רע בפועל כל כך. על זה אמר צא ולמד מה ביקש לבן וגו', הלא לפי הנראה לא ביקש לבן אלא לרמות את יעקב בצאנו או לחמסו. ובלא זה היה נראה טוב לב עמו, ובאמת הלא הכתוב מעיד שהוא ביקש לעקור את הכל. ומזה תדע שכן הוא בכל דור אלא שהקב"ה מצילנו מידם. ופעם נעשה בהשגחה שלא יתגלה העניין. ופעם מתגלה לחוץ).

פרק טו, טו

טו וְאַתָּה תָּבוֹא אֶל-אַבְתָּיִךְ בְּשָׁלוֹם תִּקְבְּרַ בְּשִׁיבָה טוֹבָה:

ואתה וגו'. באשר לבניו לא נודע כמה יהיה משך הגרות והשעבוד. וא"כ לא היה יצחק מובטח שלא יהיה הוא בכלל השעבוד. אלא שלא היה כן, מה שאין כן לאברהם עצמו הייתה ההבטחה.

תבוא אל אבותיך בשלום. היינו עד זיבולא בתרייתא שלמא, כדאיתא ברכות ד"ח דעל זה יתפלל כל חסיד. דאפי' יעקב אבינו לא זכה לזה, שהרי נדרש לבקש להביאו לקבורה אל המקום אשר אוה לו. ויוסף בכל גדולתו במצרים לא זכה להקבר מיד במקום שהיה רוצה משום שהיה ברשות אחרים. אבל אברהם הובטח שלא יראה מזה שום דאגה.

תקבר בשיבה טובה. שמח ועלז מאשר רואה עולמו בחייו מה שאין כן יצחק אף על גב שגם הוא בא אל אבותיו בשלום ולא שמע קול נוגש. אבל לא מת בשיבה טובה כי כהו עיניו גם ראה בצרת יעקב באבדן יוסף.

פרק טו, טז

טז וְדוֹר רַבִּיעִי יָשׁוּבוּ הִנֵּה כִּי לֹא-שָׁלֵם עוֹן הָאֱמֹרִי עַד-הִנֵּה:

כי לא שלם עון האמרי. אף על גב דשאר משפחות הכנעני יושלם עונם תחלה, אבל עון האמורי, שהוא העיקר בא"י באותה שעה של ביאת ישראל לארץ, לא יהיה שלם עד הנה.

פרק טו, יז

יז וַיְהִי הַשָּׁמֶשׁ בָּאָה וַעֲלָטָה הָיָה וְהִנֵּה תַנּוּר עֵשָׂן וְלֶפֶיד אֵשׁ אֲשֶׁר עִבְרַ בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה:

ויהי השמש באה. עוד ראה דבין במלכיות בין בגלות הראשון יהיה חושך לזרעו כמו כאשר כבר בא השמש. הוא העדר גלוי השגחת ה' על ישראל.

ועלטה היה. לא היה כמו חשכת לילה, דמכל מקום רואים איך לילך. אבל ראה שהיה עלטה כמו היושבים במקום סגור, ואין שום זוהר נכנס לשם, דממשמים בחושך, כך יהיו הליכות זרעו בגוים. וראה עוד.

והנה תנור עשן ולפיד אש. מתוך הצרות נראה אור הישועה פתאום, כלשון ישעיהו הנביא (כט, יח) ומאופל ומחשך עיני עורים תראינה. ומשל תנור עשן הוא שלא כמו שרואים מי שהוא מדליק את האור, אלא כמו מתאבך עשן והנה אור. כן יהיה השתלשלות הישועה בהשגחת ה' כל כך נסתר עד שלא יהיה נראה איך נהיה אור והוא הברית.

אשר עבר בין הגזרים האלה. לאות כי לא יעזבם בעלטה עד לכלה ח"ו, אלא יהי לפיד אש להאיר עיניהם. ועיין בספר שמות י"ט י"ט.

פרק טו, יח

יח ביום ההוא פרת ה' את-אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את-הארץ הזאת מנהר מצרים עד-הנהר הגדל נהר-פרת:

לזרעך וגו'. היינו בכח שהיא שלהם. אלא שלא הגיע עוד בטחון לישוב בה בשלום בפועל עד להלן י"ז ח', שאמר הקב"ה ונתתי וגו' לאחזת עולם, היינו שיהיו משתמשים בה, וגם הייתי להם לאלהים, היינו הנהגת השגחתי בה, ויבואר עוד שם. אבל ביום ההוא היה הברית שתהיה הארץ שלהם אם יושבים בה, או גולים ממנה ואינה לאחזת להם, מכל מקום היא שייכת לישראל.

פרק טז

פרק טז, ב

ב ותאמר שרי אל-אברם הנה-נא עצרוני ה' מלדת בא-נא אל-שפחתי אולי אבנה ממנה וישמע אברם לקול שרי:

עצרוני ה' מלדת. שהרי לך הבטיח הקב"ה זרע, ועל כורחך רק ממני אין זרע, ויהיה לך מאשה אחרת. טוב שיהיה משפחתי.

בא נא אל שפחתי. לא כדבר רחל ליעקב הנה אמתי בלהה. דאמה משמע לא כשפחה ממש שהיא קניית הגוף, אלא סרה למשמעתה. כמו אמה העבריה. והיינו דאף על גב שלבן נתן אותה לשפחה, מכל מקום מאז מכרה רחל אותה ליעקב, הייתה בתורת אמה. מה שאין כן שרה התנהגה גם אח"כ בתורת שפחה כמו שיבואר.

אולי אבנה ממנה. רחל אמרה ותלד על ברכי ואבנה גם אנכי ממנה. הכונה בזה שהיא תגדל את הולד ותהא כאלו ילדה. מה שאין כן שרה, לא חפצה לגדל בן שפחה. על כן אמרה אולי אבנה. שיהיה לי איזה זכות וזכרון טוב באותו זרע.

פרק טז, ג

ג ותקח שרי אשת אברם את-הגר המצרית שפחתה מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ
כנען ותתן אתה לאברם אישה לו לאשה:

לאברם אישה לו לאשה. תיבת לו מיותר. וביעקב כתיב ותתן אותה ליעקב לאשה. אלא
כדברינו, שכך היה התנאי, דלגבי אברם לבד תהא לאשה ולא לשפחה, אבל לגבי שרה תהא
לשפחה, כמו שהיה, ועיין להלן (כא, יב-יג) שכל זה היה נוגע אח"כ לעניין.

פרק טז, ו

ו ויאמר אברם אל-שרי הנה שפחתך בגידך עשי-לה הטוב בעיניך ותענה שרי ותברח מפניה:
הנה שפחתך בידך. אני איני יכול לעשות לה כלום שהרי אשתי היא אבל את שפחתך היא.

(הרחב דבר: ותענה שרי. כתב הרמב"ן ז"ל חטאה אמנו בעוני הזה וגם אברהם כו'. אבל לא
כן דעת חז"ל ברבה ריש פרשת חיי שרה (נח,א). וזה לשונו: יודע ה' ימי תמימים ונחלתם
לעולם תהיה (תהל"ז, יח) דבר אחר, זו שרה שהייתה תמימה במעשיה. אר' יוחנן כהדא
עגלתא תמימה. ולא ביארו המפרשים מה העלה בזה ר' יוחנן. ושם להלן איתא עוד. עד שלא
שקע שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל ונר אלהים טרם יכבה ושמואל שכב וגו' אר' יוחנן
כהדא עגלתא תמימתא. וזה פלאי. אבל בא ר"י בזה לבאר תמימות הצדיקים הללו בדבר
אשר היה נראה לעינינו ולהפך. שהרי שרה התנהגה עם הגר שלא בדרך תמים. על זה בא
ר"י וביאר שלא היה מצד קנאת הכבוד וכדומה, אלא היה נוגע לעבודת ה' באשר הבינה שרה
שבמה שהקילה הגר בכבודה אף על גב שהייתה מוחזקת אצלה בלי שום ספק ליראת ה'
מאד, וכאשר ראתה ממה שפגע בפרעה על פי דבר שרה, אלא שהקילה בלבה בכבוד שמים,
ועל זה הייתה מרתחא כדאיתא בתענית ד,א האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא הוא דקא
מרתחא ליה, ואף על גב שאין זה הגון, כדאיתא שם אפילו הכי מבעי ליה לאיניש למילף
נפשיה בניחותא. מכל מקום אין זה חטא. דכך טבע אש התורה. וכך היה קנאת אש יראת ה'
עצורה בלבבה. עד שלא שמרה מחמת זה הליכות דרך ארץ כראוי לאשה כבודה ללכת עם
שפחתה בנחת ובמעט קפידא.

ועל זה המשיל ר' יוחנן כהדא עגלתא תמימתא. והביאור על זה, שידוע דדחיפה בגוף הבהמה
הרי זה תולדה דקרבן המזיק ולא שן ורגל דאורחיהו דבהמה בכך. ומכל מקום העגלה הקופצת
ממקום למקום והיא בדרך קפיצה דחפה לאיש והזיקו, אין זה קרבן המזיק אלא כך הוא דרכה
וטבעה ולא בכונה להזיק. כך מעשה שרה עם הגר לא להזיק לה עשתה כן ח"ו, אלא לקנאת
כבוד ה' עשתה מה שעשתה והגיעה להגר.

וכך הוא בשמואל דכתיב ושמואל שוכב בהיכל ה'. והיה במשמע שדרך שמואל היה לשכב
בהיכל ח"ו. וזה בודאי אסור. וכבר נאמרו על זה יישובים. אבל ר"י אמר על זה כהדא עגלתא

תמימתא שלא היה כן משום קלות ראש ח"ו. אלא באשר היה שקוע בהתבודדות ובאלקות עד ששכח מקומו כי הוא בהיכל ה', וכסבור שהוא באיזה חדר חול שהיה סמוך להיכל. ובכה היה סבור עלי שאמר לו שוב שכב.

הא מיהא שיצאה שרה אמנו מעון וחטאת בזה. ומה שכתבתי הרמב"ן שמשום זה היה פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני ענוי. לא ידעתי וכי בני ישמעאל לבדם התעללו בזרע אברהם ושרה יותר מכל אומות העולם זה בדור זה וזה בדור זה. וכן להפך בני ישמעאל לא עם בני ישראל לבד התעללו כי עם כל מי שהיה נכבש מהם בעת רמה ידם עשו פרעות).

פרק טז, ז

ז וַיִּמְצְאָהּ מְלֹאךְ ה' עַל-עֵינַי הַמַּיִם בַּמְדְּבָר עַל-הַעֵיִן בְּדֶרֶךְ שׁוּר:

וימצאה. כתב הראב"ע מלה זרה, כי המשפט כמו וישנאה. פירש היה ראוי להיות הא' בסגול הה"א בקמץ. אבל בא ללמד בזה, שאין הכונה שהמלאך חפש אותה וימצאה. אלא להפך שהיא מצאה את המלאך בהיותה הולכת בודדת ואין איש להרחיב לבבה כמעט, והנה מצאה את המלאך עשה שהיא תמצאהו.

פרק טז, ח

ח וַיֹּאמֶר הַגֵּר שִׁפְחַת שְׂרֵי אֵי-מִזָּה בָּאת וְאָנֹכִי תַלְכִּי וְתֹאמְרִי מִפְּנֵי שְׂרֵי גְבֻרָתִי אֲנֹכִי בְּרַחֲתִי:
אנכי בורחת. אין אני יודעת לאן אני הולכת, רק בורחת למקום שישאו רגלי אותי.

פרק טז, ט

ט וַיֹּאמֶר לָהּ מְלֹאךְ ה' שׁוּבִי אֶל-גְּבֻרָתְךָ וְהִתְעַנִּי תַּחַת יָדֶיךָ:

והתעני תחת ידיה. והתעני ממנה מיבעי. כלשון ותענה שרי. אבל באשר משמעות והתעני ממנה שתרצה לסבול ממנה, כשפחה המקבלת ברצון דבר הגברת כי קנין כספה היא, אבל להגר אמר כי באמת שמע ה' אל עניה כאשר יבשרנה עוד המלאך. ורק בעת שהיא עם שרה תתראה כנכבשת תחת ידיה. ותהי סבורה כי הגר מתענה ברצון ממנה. ועל זה דייק לשון תחת ידיה בשעה שהיא שולטת בה. ובאמת אחר שילדה לא השתמשה שרה בה כעם שפחה אלא כמו עם אמה כמבואר להלן כ"א, י', שאמרה גרש האמה.

פרק טז, יא

יא וַיֹּאמֶר לָהּ מְלֹאךְ ה' הֲנִיךְ הָרָה וְיִלְדֶתָ בֵּן וְקָרָאת שְׁמוֹ יִשְׁמַעְאֵל כִּי-שָׁמַע ה' אֶל-עֲנִיָּךְ:

כי שמע ה' אל עניך. את עניך מיבעי. אלא הכי פירושו שמע ה' תפילתך בצירוף עניך באשר ידע צרתך, משום הכי נתקבלה התפילה. ולא כתפילת שרה שאם היא מתפללת גם בעד אחרים הקב"ה שומע תפילתה, כי כך סגולת אברהם אבינו וביתו, כמה שכתבתי פ' י"ב ב' אבל את יש לך דין אומות העולם שהקב"ה שומע תפילתם מתוך צרה.

פרק טז, יב

יב וְהוּא יִהְיֶה פָּרָא אָדָם יְדוּ בְכָל יוֹד פֶּל בּוּ וְעַל-פְּנֵי כָל-אֶחָיו יִשְׁפֹּן:

פרא אדם. אם נפרש שהוא גדל במדבר פראי. להפך מיבעי אדם פרא. שיהא משמעו אדם אוהב להיות במדבר כפרא. כפירוש רש"י. אבל פרא אדם משמעו שהוא מפריא את כל אדם בלי דעת דרך ארץ וחשיבות אנשים, אלא הכל הפקר ופראי אצלו. והכי איתא ברבה. בוזז את האנשים.

והוסיף המלאך **ידו בכל יוד כל בו.** כי כמו שהוא מתנהג עם אנשים כך יתנהגו אנשים עמו, והכל מחשבים שהוא פרא והפקר, נמצא נכלל בלשון פרא אדם שני משמעויות שהוא חושב כל אדם להפקר, והוא הפקר בלב כל אדם.

ועל פני כל אחיו ישכן. עם מי שהוא רגיל ובברית אהבה, הוא שוכן בלי פראות. ורק עם מי שאין לו הכרה הרי הוא מתנהג בפראות, אבל לא עם מי שהוא אחיו. וכך דרך ערביים גוזלים את כל הולך בדרך כאלו שלו הוא. ואם נעשה רגיל אצלו וטוב עמו - הרי זה מתנהג במדת הכנסת אורחים ומטיב כפי האפשר.

פרק טז, יג

יג וַתִּקְרָא שֵׁם-ה' הַדְּבָר אֱלֹהִים אֶתְּהָ אֵל רְאִי כִי אֶמְרָה הֲגַם הַלֵּם רְאִיתִי אַחֲרַי רְאִי:

הדבר אליה. פירוש בסוף דיבורו, ועל כן הוא דבר המלאך השלישי. דשני דיבורי המלאכים הראשונים כבר עברו ולא אמרה מאומה, אך בסוף דבור השלישי אמרה: **אתה אל ראי.** אתה מלאך המיוחד להשגיח עלי תמיד. היינו השר של ישמעאל. ולא כמלאכים הראשונים שלא באו אלא לשעה והוכיחוהו. **כי אמרה גם הלום.** דבזה מובדל נביא ממלאך, דנביא כשגומר דיבורו והולך לו הרי נראה מאחוריו עד שהולך מרחוק, מה שאין כן מלאך נעלם תיכף ומיד. וכן אמר מנוח אחר כי לא יסף עוד מלאך ה' להראה וגו' אז ידע מנוח כי מלאך ה' הוא פירוש מדלא יסף לראות כלל הבין כי המלאך ה' הוא. אכן כאן נשתנו המלאכים, הראשון וגם השני לא ראתה עוד אחרי רואה. מה שאין כן השלישי נתעכב אצלה והיה דובר אליה גם זולת המאמר אשר נשתלח בשם ה'. ומזה הבינה כי הוא מלאך ה' הממונה להשגיח עליה ועל זרעה תמיד. וזהו מאמרה **הגם הלום.** עתה דבבית אברהם הייתה רגילה לראות מלאכים גם בלי עניין ואם היו המלאכים הראשונים שמה הייתה רואם גם אחרי רואה. אבל הגם הלם ראתה, אחרי רואה אותם המלאכים הראשונים כאשר אני רואה אותך, ומזה הנני מבין שאתה אל ראי תמיד.

פרק טז, יד

יד עַל-כֵּן קָרָא לְבָאָר לְחַי רְאִי הִנֵּה בֵּין-קַדְשׁ וּבֵין בְּרִד:

באר לחי ראי. פירוש לחי כל זמן שאני חי, אתה רואי ומשגיח עלי לחוש עבורי.

פרק יז

פרק יז, א

א וַיְהִי אַבְרָם בֶּן-תְּשָׁעִים שָׁנָה וַתֵּשַׁע שָׁנִים וַיֵּרָא ה' אֶל-אַבְרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי-אֵל שְׂדֵי הַתְּהַלְדָּ לְפָנַי וְהָיָה תַמִּים:

אני אל שדי. כמשמעו: בכל מקום שאמרתי לעולמי די. וכדאיתא בבראשית רבה (ה,ח) ובחגיגה (יב, א). ועניין זה התואר לכאן יבואר לפנינו.

והיה תמים. רש"י פירש בדרך הדרש הידוע במסכת נדרים (לב,א) ובמדרשים דקאי על המילה, שכל זמן שהוא ערל אינו תמים, ומשום הכי כתיב ויפול אברם על פניו. ואין מובן על פי זה משמעות ואתנה בריתי ביני ובינך, איזה ברית נתן הקב"ה לאברהם כאן. ורש"י פי' ברית של אהבה וברית הארץ, ולא נזכר כאן אהבה. וברית הארץ כבר הייתה. וגם הרי אנו רואים מאמר בפני עצמו במצות מילה (פסוק ט) ויאמר אלהים אל אברהם ואתה את בריתי תשמר. מבואר שעד כה לא דבר במצות מילה וגם עניין הנפילה על פניו לא נזכר עד כה. וגם כאן מבואר בפרשה זו עצמה (פסוק יז) שחזר ונפל על פניו ויצחק. הרי מבואר שבשעה שדבר ה' עמו היה עומד. ועיין מה שכתבתי להלן ג'. ובאמת לא היה נקרא ערל עד כה כל זמן שלא נצטווה על זה. כמו דקטן פחות מבן שמונה שלא נקרא ערל ורשאין לסוכו שמן של תרומה לשיטת ש"ס ירושלמי פרק הערל. אלא נראה דדעת חז"ל בכל זה אינו אלא כונה שניה, מדסמך לה מצות מילה (פסוק ט) אנו מסמיכין כל י"ג בריתות לה. וכבר ביארנו בספר דברים י"ז, טז. דעניין כונה שניה עיקר גדול בתורה.

אבל עיקר בפשט בזה המאמר, שהייתה הברית שיהיה הוא הגורם להגיע לתכלית הבריאה שהיא להכיר כבוד ה' והיה ה' למלך על כל הארץ ועל זה הקדים ה' לומר אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים. ויבואר עוד לפנינו (פסוק ד). ולא החל בגוף המאמר אני הנה משום שעיקר המאמר היה ראוי לדבור אלהים ולא בשם ה', משום שבא לתכלית כל העולם, והיא הבריאה, על כן בא בשם אלהים הבורא ית' כמו כל פרשת נח. אמנם לגדולתו של אברהם אבינו נראה בשם ה'. והקדים דברים אלו. [ולפי הדרש של ברייתא דפרק ר"א פרק כט שהביא רש"י שנפל על פניו משום שהיה ערל, צריך לומר דתיכף שאמר ה' והיה תמים היה נקרא חסר עד שמל, משום הכי, ועלה מעליו מעלת ראייה של ה' ונדבר עמו אלהים על כן עמד תיכף ומיד כמו שכתבתי].

פרק יז, ב

ב וַאֲתָנָה בְרִיתִי בֵּינִי וּבֵינְךָ וְאַרְבָּה אוֹתָךְ בְּמֵאֵד מֵאֵד:

ואתנה בריתי ביני ובינך. הנני להבטיח לך בברית דבר מאד נעלה, וכן תבטיח אתה לי בבריתי וארבה אותך וגו' לא כיון לרובי בנים בכמות, שעל זה כבר הבטיח שיהיה כעפר הארץ. וגם לא רבוי באנשים גדולים, שגם זה כבר הבטיחו שיהיו ככוכבים. אלא הפירוש אגדל אותך בעיני הבריות, מה שלא היה בהבטחה עד כה.

פרק יז, ג

ג וַיִּפֹּל אַבְרָם עַל-פָּנָיו וַיְדַבֵּר אֵתוֹ אֱלֹהִים לֵאמֹר:

ויפל אברם וגו'. לפי הפשט נתפעל ונבהל לשמוע כי ה' מזהירו להתהלך לפניו ולהיות תמים, מכלל שעד כה לא יצא ידי חובתו, ועודנו חסר בעבודתו, וכן הוא בנדרים (לב,א). **וידבר אתו.** אליו מיבעי, ועיין בסמוך כ"ב. אלא בא ללמד שעמד אברהם מיד, ודבר עמו פנים אל פנים כמו שמדבר את האדם.

פרק יז, ד

ד אָנִי הִנֵּה בְרִיתִי אֵתְךָ וְהָיִיתָ לְאָב הַמּוֹן גּוֹיִם:

הנה בריתי אתך. לעזרך למה שאני מדבר אתך. והיית לאב המון גוים שעד כה שקרא אברהם בשם ה' וגייר כמה אנשים, לא היה אלא אותם אנשים שנתגיריו לגמרי ונכנסו בכלל עובדי ה' בתורתו שלמדם אברהם, וכמבואר בגמרא סנהדרין דף צ"ט ע"ב ובעבודה זרה (ט, א) דמשמעות ואת הנפש אשר עשו בחרן הוא שלמדם תורה. ודבר זה אי אפשר בכל העולם, ומראש מקדם לא היה הכונה אלא להציב גבולות עמים למספר בני". אבל לא שיהיו כולם בכלל עדת ישראל. אבל זה היה הרצון והתכלית, שיהיו כל אומות העולם יודעים את ה'. והאלילים כליל יחלוף. ולדבר זה הזהיר הקב"ה את אברהם שיהי רצונו להשקיע דעתו להיות לאב המון גוים להכירם את ה'. ובזה יהיה נקרא אב המון גויים כאב המעמיד את בנו על דעת ישרה.

(הרחב דבר: ולזה נוצר אח"כ עם ישראל, כמו שאמר ישעיה הנביא מ"ב,ו ואצרך ואתנך לברית עם לאור גוים. ופירוש לברית עם לתקן כל עם באמונה, שהוא נקרא ברית, וכמה שכתבתי בספר שמות ל"א ט"ז ובכמה מקומות.

לאור גוים - בדרך ארץ. וזהו תכלית הבריאה כמו שאמר ה' ליהושע ד' כ"ד, למען דעת כל עמי הארץ את יד ה' כי חזקה היא, למען יראתם את ה' אלהיכם כל הימים. הרי דכל עמי הארץ אין הרצון אלא שידעו את יד ה'. ולא כמו תכלית סגולת ישראל. שיהיו גם יראים את ה' כל הימים. והיה לזה התכלית ההתחלה בימי יהושע האבנים שנצטוו לכתוב עליהם תורה שבכתב בשבעים לשון. וכתוב בזה העניין של האבנים. היום הזה נהיית לעם וגו' כמו שביארנו במקומו בספר דברים כ"ז ט'. ואח"כ בא והגיע ע"י הפיזור הגדול של ישראל לזה התכלית כמו שנבאר ג"ז שם בעזרו ית'.

אמנם מראש הזהיר הקב"ה כל זה לאברהם אבינו ראש האומה הנבחרת, וכח כל האומה נכלל בשורשה. ובזה מובן הא דקיי"ל כר"י דגר יכול לומר אלהי אבותינו אלהי אברהם כו' והוא משום דכתיב כי אב המון גוים נתתיך כמה שכתבתי התוספות בבבא בתרא פא, א בשם הירושלמי והקשה בחי' ריטב"א מכות יט, א נהי דאברהם אב לגוים. יצחק ויעקב מאי איכא למימר ונדחק בישוב. ולדברינו מבואר דאברהם וכל זרעו אבות המון גוים הם.)

ובזה נתבאר דבר ה' הקודם התהלך לפני היינו שיפרסם אלהותו אפי' לפני אומות העולם שאינם מוכשרים לקבל גירות גמור.

והיה תמים. דבזה יהיה נשלם צורת האדם השלם. כאשר ע"י יהי מתגלה כבוד ה' בכל הבריאה, ויהי בזה כדמותו כצלמו שהוא שיעור קומה שעלה ברצונו ית' שיהי נמשך הבריאה לפי כוונתו.

והיינו שהקדים ה' **אני אל שדי** שאמרתי לעולמי די, ולא נעשה שיעור הבריאה בלי חשבון, אלא אני עשיתי השיעור מצומצם לפי השלמת התגלות כבודו שהוא תכלית הבריאה, כמאמר יש' הנביא (מג, ז) כל הנקרא בשמי לכבודי בראתיו וזהו כונת מאמר ה' למשה (במד' יד, כא) ואולם חי אני וימלא וגו' כמבואר במקומו ועיין מה שכתבתי לעיל ב' ד'. וא"כ אין האדם שלם כדמותו אם לא שהוא ראוי שיתגלה כבודו ע"י בכל העולם, ואם שלא נעשה כן בפועל, מכל מקום שלמות אינו תלוי אלא כשהוא בכח וברצון להגיע לכך.

ובזה שעשה אותו הקב"ה לאב המון גוים, נתבאר כוונת המאמר **וארבה אותך במאד מאד**. שיהיו כל אומות העולם מודים ומכירים טובה לאברהם במה שהוא הכיר אלהות בעולם. וע"י זרעו שהלכו אחריו נסתבב שלא יבערו גם המה באילילים.

פרק יז, ה

ה. ולא יקרא עוד את-שמך אברהם והיה שמך אברהם פי אב-המון גוים נתתיך:

ולא יקרא עוד. האי עוד מיותר. ומה פסוק חסר אם אמר ולא יקרא עוד שמך וגו', כמו להלן פסוק טו לא תקרא את שמה שרי. אלא משמעות **עוד** - כמו שהיה עד כה, כמו שמפרש ר"ע שלהי מסכת סנהדרין (קיא, ב) על הפסוק לא בנה עוד - כמו שהייתה וכו', עיי"ש. ועיין מה שכתבתי בספר דברים (יז, טז).

וה"נ: רק זרע אברהם לא יקראו לו אברהם, אבל אומות העולם קוראים לו אברהם. ובזה מיושב עד דאיתא בסנהדרין (נט, ב) שאין לנו מצוה שנאמרה ולא נשנית אלא גיד הנשה, ולא אמרו אזהרה זו וכדאיתא בברכות (יג, א) דהקורא אברהם עובר בלאו. אלא משום דגם בדבר ה' מבואר דישראל נאמרה ולא באומות העולם.

כי אב המון גויים. בתחילה הזהיר אותו על זה, והיית לאב המון גויים שיהיה רצונו לתשוקתו לך, ואח"כ ברכו שיגיע בסוף לזה התכלית. וכן עשה אברהם אבינו, ולזה התכלית הלך מחברון לבאר שבע ונטע אשל והקריא בשם ה' אל עולם כמ"ש להלן (כא, לג).

פרק יז, ו

ו וְהִפְרֵתִי אֶתְךָ בְּמֵאֵד מְאֹד וְנִתְתִּיד לְגוֹיִם וּמְלָכִים מִמֶּךָ יֵצְאוּ:

לא הוצרך לברכה זו בשביל ריבוי בנים שהרי כבר נתברך בזה אלא לצורך העניין החדש שיהא פרה ורבה בכל חלקי העולם, באופן שיהיה בכח זרע אברהם להשכיל את כל הגויים ועל זה הוסיף עוד ונתתיך לגויים שתהיה מלמד דעת לגויים, כענין דכתיב בירמיה (א, ה) נביא לגויים נתתיך היינו שינבא גם להם, כך הפירוש כאן שתהא מחכים ומיישר דעת הגויים. **ומלכים ממך יצאו.** לא חכמים בלבד שיהו ראויים להחכים אומה אולם גם ע"י כח מושל של מלכים שישה בכוחם להגיע ליד פעולה זו להשבית אלילים מאומות העולם, כמו שהיה שלמה המלך ע"ה בזמנו, וכמו שיהיה מלך המשיח, וכמאמר בלעם ברוח הקודש וקרקר כל בני שת (במד' כד, יז) וכמו שיבואר במקומו.

פרק יז, ז

ז וְהִקְמַתִּי אֶת-בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינְךָ וּבֵין זַרְעֲךָ אֶתְרִיד לְדוֹתֶם לְבְרִית עוֹלָם לְהִיּוֹת לְךָ לְאֱלֹהִים וּלְזַרְעֲךָ אֶתְרִיד:

והקמתי את בריתי וגו'. להיות לך לאלהים ולזרעך אחריו. הבטיחו להשגיח עליו ועל זרעו בהיותו בקרב עמים רבים. עד שיגיעו ליד התכלית.

פרק יז, ח

ח וְנִתְתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אֶתְרִיד אֶת אֶרֶץ מִגְרִיד אֶת כָּל-אֶרֶץ כְּנָעַן לְאֶחְזַת עוֹלָם וְהִיְתִי לְהֵם לְאֱלֹהִים:

ונתתי לך וגו'. פירש עוד שלא יאמר אברהם אבינו דזה תכלית ישראל לבד להיות נודדים בגוים ולהחכים. וא"כ אין להם תעודת הישוב בעולם להיות בחיי ממלכה בפני עצמם. על זה חזר ופירש דבסוף כל זאת יהיה ונתתי לך וגו' את כל ארץ כנען. לא כמו שזכו קודם שהגיעו לזה התכלית שלא הגיעו לכל ארץ כנען אלא שבע עממין, אבל אחרי שיגיעו לזה התכלית יירשו את כל ארץ כנען. והייתי להם לאלהים. משגיח פרטי בא"י.

פרק יז, ט

ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-אַבְרָהָם וְאָתָּה אֶת-בְּרִיתִי תִשְׁמֵר אֶתָּה וְזַרְעֲךָ אֶתְרִיד לְדוֹתֶם:

ויאמר אלהים וגו'. מאמר בפני עצמו ומצורף להמאמר הקודם. באשר הזהירו על תמימות פרסום כבודו של הקב"ה בכל הגוים אפילו לא יתגיירו להיות בכלל ישראל. הוסיף להזהירו על ברית מילה. שבזה יהיו מצויינים לכך בכל העולם. ולא כברית הקרבנות שאמר לו מתחלה, שבזה אין ישראל מצויינים כי אם בהיותם בא"י, אבל ברית מילה הוא המציין את האומה בכל מקום להגיד כי הם נבראו לזה התכלית להכיר אלהותו בעולם. ועיין ס' שמות י"ב נ"א מה שכתבתי שם.

פרק יז, י

י זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחרך המול לכם כל-זכר:

המול לכם כל זכר. כעת בהיותם גדולים וכן לזרעו מי שלא נימול בהיותו בן שמונה על פי איזה סיבה, מצוה למול את הערל הגדול.

פרק יז, יא

יא ונמלתם את בשר ערלתכם והיה לאות ברית ביני וביניכם:

ונמלתם. לא כפירוש רש"י שכתב כמו ומלתם. אלא ונמלתם אזהרה על הערל עצמו שישתדל שיהיה נימול.

והיה לאות ברית ביני וביניכם. דוקא תכנית אות שאני מקושר עמכם בברית עולם ולא לשם מורנא וכדומה.

פרק יז, יג

יג המול ימול יליד ביתך ומקנת כספך והייתה בריתי בבשרכם לברית עולם:

המול ימול ליד ביתך ומקנת כספך. לפני שמונה גם כן, וכדאיתא פרק ר"א דמילה (שבת קלה, ב) די ש יליד בית ומקנת כסף שנימול לפני שמונה. נמצא פסוק י' וי"א מיירי בערל גדול. י"ב במצות שמונה. וי"ג לפני שמונה.

והייתה בריתי בבשרכם לברית עולם. עוד הזהירו שיהי הברית קיים ולא למשוך את הערלה.

(הרחב דבר: והיינו דתן אבות פ"ג המפר בריתו של אברהם אבינו. ופירשו בירושלמי פאה פ"א שהוא המושך לו ערלה. וכך פי' הרמב"ם בה' תשובה ג,ו, ובהלכות מילה פ"ג ה"ח. ולא כפירוש רש"י שלא מל כלל. והא דאיתא ביבמות פרק הערל (עב,א) דמשוך הוא מדרבנן, היינו לאיסור אכילת תרומה וקדשים. וגם אין צריך למול עוד הפעם. ולמדנו זה במכלתא פרשת בא מדכתיב ומלתה אותו אז יאכל בו ויבואר במקומו בס"ד אבל ודאי אסור למשוך מהתורה מהאי קרא והייתה בריתי וגו'.

והנה כבר נתקשה בהגהות מיימוניות הל' מילה על שתי ברכות שמברכין 'על המילה' ו'להכניסו'. ונראה דהוא על שתי מצות עשה. תחלה מברך המוהל על מעשה החיתוך. ואחר שחתך מברך האב להכניסו, שהרי בידו למשוך ערלתו. והוזהר על זה במצות עשה שמברכין עליה כמה שכתב הרא"ש כתובות פ"א לעניין שחיטה. ואף על גב שכאן הוא שב ואל תעשה, מכל מקום מברך, והראיה מדבני מערבא מברכי לשמור חקיו בתר דמסלקי תפלייהו כדאיתא ברכות (מד, ב) ונדה (נא, ב).

הן אמת דשיטת התוספות דטעמייהו דבני מערבא דסבירא ליה דושמרת את החקה בתפלין הכתוב מדבר. שהוא מצות עשה לחלוץ בלילה, וא"כ הוא מ"ע בקום ועשה, אבל בשב ואל תעשה לא מצינו דמברכין. אכן לשיטת התוספות קשה, אמאי מברכין בתר דמסלקי תפלייהו היה להם לברך עובר לעשייתן או בעידנא דמסלקי. אלא העיקר כשיטת הרמב"ם בה' תפלין (ד, יא) דאף על גב דלילה לאו זמן תפלין דושמרת את החקה בתפלין הכתוב מדבר מכל מקום אינו מחויב לסלק התפלין בלילה אלא אסור להניח. והכי איתא בירושלמי אית מימר להניח אסור כו'. וזהו דעת רב אשי במנחות (לו, ב) דלא סליק תפלין בלילה. כמה שכתב הגר"א או"ח סי' ל'. ומכל מקום מברכי במצות עשה אף על גב שהוא שב ואל תעשה כיון דבלשון מצות עשה היא. והכי נמי במילה צריך לברך על מ"ע דוהייתה בריתי אף על גב שהוא בשב ואל תעשה דהא שאין אנו מברכין על סלוק תפלין למאי דקיי"ל לילה לאו זמן תפלין לדעת הרמב"ם היינו משום דקיי"ל כר' יוחנן במנחות שם וס"ל דושמרת הוא לאו. ואין מברכין אלא על מצות עשה. ועפ"י דברינו מתיישב גם כן שיטת הרמב"ם דבאין אב אין מברכין כלל להכניסו משום דמסתמא אינו ביד ב"ד למשוך הערלה).

פרק יז, יד

יד וְעָרַל זָכָר אֲשֶׁר לֹא-יְמוּל אֶת-בְּשָׁר עֶרְלָתוֹ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵעַמּוּתָא אֶת-בְּרִיתִי הַפֶּר:
את בריתי הפר. היינו מושך ערלה וכדאיתא בסנהדרין (מד, א) עכן מושך בערלתו היה, כתיב הכא וגם עברו את בריתי, וכתוב התם את בריתי הפר. והא דפליגי תנאי אי מיפר ברית בכרת. היינו דפליגי אי קאי נכרתה לפניו ולאחריו או לא. ועיין פסחים רפ"ט.

פרק יז, טז

טז וּבִרְכַתִּי אֲתָה וְגַם נִתְתִּי מִמְּנָה לְךָ בֵּן וּבִרְכַתִּיהָ וְהֵייתָ לְגוֹיִם מְלָכִי עַמִּים מִמְּנָה יְהִיו:
וברכתי אתה. לא נתבאר לאברהם אבינו פי' ברכה זו עד שראה ששבה לילדות הבין אברהם אבינו שזהו הברכה הראשונה כפירוש רש"י. אבל מתחלה לא ידע זה ומשום הכי תמה על זה איך תוליד בת תשעים שנה.

וברכתי והייתה לגוים. ברכה יתירה, אשר לא די שאומה ישראלית יצאה ממנה, אלא אפילו לגוים תהיה. וכברכת ה' לאברהם. וביאר עוד מלכי עמים ממנה יהיו. שאפילו מלכי עמים גם כן ממנה יהיו.

פרק יז, יז

יז וַיִּפֹּל אַבְרָהָם עַל-פָּנָיו וַיִּצְחַק וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ הֲלִבָּן מֵאָה-שָׁנָה יוֹלֵד וְאִם-שָׂרָה הִבְתַּת-שָׂעִים שָׁנָה תֵּלֵד:

ויאמר בלבו הלבן מאה שנה יולד. חלילה לא נסתפק אברהם אבינו ביכולת הקב"ה, אלא נסתפק בכונת הדיבור 'וגם נתתי ממנה' ולא אמר וגם תלד. על כן אולי אין הכונה שתלד ממש אלא אופן אחר, שיהי נדבק בה איזה ילד אשר יהא כרוך אחריה, ויהי נקרא בזה יולד לה בן כמו יולד בן לנעמי. והיא תתנהו אח"כ לאברהם. וא"כ הוא דעת ה', מצא לבו לבקש לו ישמעאל יחיה לפניך.

פרק יז, יח

יח וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל-הָאֱלֹהִים לוֹ יִשְׁמַעְאֵל יִחְיֶה לְפָנֶיךָ:

לו ישמעאל וגו'. שיהיה אותו הילד שתקח שרה לבן ישמעאל. והוא יהיה חי לפני ה' לאומה הנבחרת לכבודו ית'.

פרק יז, יט

יט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֲבֵל שָׂרָה אֲשֶׁתְּךָ יֵלְדָת לְךָ בֵּן וְקָרָאתָ אֶת-שְׁמוֹ יִצְחָק וְהִקְמַתִּי אֶת-בְּרִיתִי אִתָּךְ לְבְרִית עוֹלָם לְזָרְעוֹ אַחֲרָיו:

ילדת. לא כמו שאתה מדמה, אלא תלד כמשמעו.

פרק יז, כא

כא וְאֶת-בְּרִיתִי אֶקִּים אִתָּךְ יִצְחָק אֲשֶׁר תֵּלֵד לְךָ שָׂרָה לְמוֹעֵד הַזֶּה בְּשָׁנָה הָאַחֲרִית:

ואת בריתי. אבל את בריתי להיות מושגח בפרטות. ושיגלה כבוד ה' לעמים יהיה עם יצחק. אשר תלד לך שרה. והיא מוכשרת לזה. והיינו דכתיב כמה פעמים שהיה ברית עם יצחק ולא נמצא כי אם כאן שאמר הקב"ה ואת בריתי וגו', ולא כמו שכתב הרמב"ן להלן כ"ו ג' ע"ש.

פרק יז, כב

כב וַיִּכַּל לְדַבֵּר אֶתוֹ וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אַבְרָהָם:

ויכל לדבר אתו וגו'. כל הפסוק אמר פרשני מה בא ללמדנו. ועוד יש לדקדק לשון לדבר אתו. לדבר אליו מיבעי. והנה כמו כן במשה רבנו פעם כתיב מדבר אליו ופעם ככלתו לדבר אתו (שמות ל"א) ועוד הרבה וביארנו שם שבדברות תורה שבכתב כתיב אליו שהרי לא דבר משה מאומה רק שומע, אבל בדברות תושבע"פ כתיב אתו שהיה משה שואל ומקשה. וכן כאן לא היה אברהם יכול להגיע למעשה המילה עד אחר שאמר הקדוש ב"ה הפרשה כמו שהיא, ועוד שמע מפיו ית' כללי דרשות שמהם תצא תורה הלכה כל צרכו אמר לפניו, רבון

העולמים צריך אני לדבר א"ל הפטר לשלום, הדא הוא דכתיב ויעל אלהים. הרי הוציאו מזה הפסוק כונה נפלאה, שאברהם אבינו בעצם דביקותו בעמדו לפני ה' באור פני מלך חיים ביקש ממנו שיכלה לדבר אתו, משום שהוא צריך למול, ואי אפשר לעסוק בזה כל זמן שהשכינה עמו. נמצא משמעות 'ויכל' - קאי על אברהם אבינו, שמנע את הדבור על ידי בקשתו. וכיוצא בזה בספר דברים ל"ב מ"ה ע"ש.

ולא מיירי בדבור שבכתב, שהרי כבר כלה המאמר, אלא בדבר אתו גם תורה שבעל פה, אחר שלמד כל צרכו לצורך המעשה. אף על גב שבודאי עוד לאלוה מלין לדרוש וסוד, בכ"ל זאת ביקש אברהם אבינו להפסיק בשעה זו, וכדאיתא במו"ק (ט,א) דמצוה שאי אפשר לעשות ביד אחרים דוחה תלמוד תורה. והודיע הכתוב ויעל אלהים וגו', שלא כדרך כל נבואה שרוח הקודש אינו סר מן האדם כי אם לאט לאט, וא"כ עוד לא היה יכול לעסוק במעשה המצוה. אבל כאן ויעל אלהים - פתאום עלה ממנו, ותיכף ומיד נדרז למעשה, וזהו מה שאמרו ברבה שא"ל הקב"ה הפטר בשלום. ועיין להלן ל"ה י"ג גבי יעקב גם כן פסוק כזה.

פרק יז, כג

כג וַיִּקַּח אַבְרָהָם אֶת-יִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ וְאֶת כָּל-יְלִידֵי בֵיתוֹ וְאֶת כָּל-מִקְנֵת פְּסָפוֹ כָּל-זָכָר בְּאֲנָשֵׁי בֵית אַבְרָהָם וַיְמַל אֶת-בְּשָׂר עַרְלָתָם בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהִים:
כאשר דבר אתו. היינו בהלכות שבע"פ דוקא ביום ולא בלילה. וזהו בעצם היום הזה כאשר דבר אתו.

פרק יז, כו

כו בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה נִמּוֹל אַבְרָהָם וַיִּשְׁמָעֵאל בְּנוֹ:
בעצם היום הזה. חזר ופירש דלא לבד שהתחיל לעסוק בזה היום אלא באותו יום גמר העסק הרב וכולם נמלו אתו היינו בשעה אחת עמו.